

Indoktrinacija, ideologija, fašizacija: Filozofski pogled

Marušić, Davor

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:943344>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Studij povijesti i filozofije

Davor Marušić

Ideologija, indoktrinacija, fašizacija – Filozofski pogled

Diplomski rad

prof. dr. sc. Marijan Krivak

Osijek, 2022. godina

Sveučilište J. J. Strossmayera

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za filozofiju

Studij povijesti i filozofije

Davor Marušić

Ideologija, indoktrinacija, fašizacija – Filozofski pogled

Diplomski rad

Znanstveno područje, polje i grana:

Humanističke znanosti, filozofija, filozofija politike

Mentor: prof. dr. sc. Marijan Krivak

Osijek, 2022. godina

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 2.07.2022.

0122227561

ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

IZJAVA	1
Sažetak	3
1. Uvod	4
2. Razrada	6
2.1. Ideologija	6
2.1.1. <i>Terminološki kontekst politike i ideologije</i>	6
2.1.2. <i>Politička evolucija: preduvjeti za stvaranje ideologija za politiku</i>	9
2.1.3. <i>Machiavellijev preobražaj politike</i>	11
2.1.4. <i>Ideološki algoritam</i>	15
2.1.5. <i>Ideološka simbolika</i>	19
2.1.6. <i>Kategorija identiteta u ideologiji</i>	22
2.2. Indoktrinacija	27
2.2.1. <i>Ideološka asimilacija</i>	27
2.2.2. <i>Odgoj, kultura i tradicija</i>	30
2.2.3. <i>O opasnostima u odgoju, kulturi i tradiciji</i>	33
2.3. Fašizacija	36
2.3.1. <i>Uvjeti za nastajanje fašizma</i>	36
2.3.2. <i>Fašizacija danas</i>	41
2.3.3. <i>Kako se obraniti od ideološke manipulacije</i>	44
3. Zaključak	47
4. Literatura	50

Sažetak

Pitanje ideologije izrazito jest kompleksno: kako zbog onoga što ideologija zapravo jest, tako i pozicije iz koje možemo promatrati taj fenomen. Početna pozicija iz koje možemo promatrati ideologiju ne mora biti samo filozofska ili povijesna ona se također može promatrati iz pozicija različitih znanosti kao što su psihologija ili sociologija. Psihologija može biti izrazito korisna kada vidimo konkretno kako ideologija funkcionira, a to jest putem svjesnog i nesvjesnoga u našim mentalnim sklopovima. Ideologiju možemo shvatiti kao nekovrsni program putem kojega nas ideolozi pokušavaju motivirati da djelujemo u svrhu njihovih interesa, suzbijajući vlastite u procesu. U suvremenom dobu, proces ideološke indoktrinacije postao je toliko sofisticiran i simboličan da čovjek današnjosti ne može točno procijeniti zašto se praktično djeluje baš na takav način kako se djeluje, a o krajnjim razlozima djelovanja ne moramo ni govoriti. Krajnji cilj ideologije u svakome režimu jest taj da on od nas napravi dronove koje rade po principu algoritama što su ih ideolozi napisali.

Ključne riječi: ideologija, indoktrinacija, fašizacija, politika, filozofija ,simboli

1. Uvod

Pojam ideologije sam po sebi vezan je uz pojam politike, jer ipak onaj način na koji se on promišlja u javnom diskursu uvelike je povezan s pojmovima poput nacional-socijalizma, fašizma, komunizma, socijalizma i, naposljetku, demokracije i liberalnog kapitalizma. Međutim, u povijesno-terminološkoj će se analizi uvidjeti, zapravo, da ideologija ne mora nužno biti omeđena tim pojmom politike. U najopćenitijem shvaćanju te riječi, ideologija stoga može biti i svaki usustavljeni skup ideja ili vrijednosti. Usustavljivanje ideja može se provesti hijerarhijski vertikalno ili topografski horizontalno.

Također, ideologija se može promatrati iz perspektiva različitih znanosti, a ne samo povijesti ili politike. Analiza ideologije također se može provesti iz perspektive psihologije i sociologije. Psihologija bi bila—pored povijesti, politike i, konzekventno, filozofije politike—najplodnija perspektiva iz koje se ideologija može promatrati, zato što djeluje unutar same psihe čovjeka. Pri svome djelovanju aktivno podražava svjesno i nesvjesno u našim mentalnim sklopovima.

Sve se perspektive ipak slažu u jednome, a to jest da je ideologija nekovrsna predodžba/predstava svijeta u kojemu obitavamo, te da je njen primaran fokus to kako čovjek djeluje unutar svijeta i na koji način taj svijet djeluje na čovjeka. Ona je, u jednu ruku racionalizacija onoga što se događa u svijetu i onoga kako mi djelujemo, preciznije objašnjenje iz kojih razloga radimo to što radimo, te zašto baš na takav način na koji to radimo. Osim toga, ideologija može služiti tome da nas usmjerava u našem djelovanju putem paradigmi (uzora). Paradigme unutar ideologije nazvat ćemo ideološkim simbolima, dok ideološki se algoritam (način na koji djelujemo) uređuje s obzirom na te paradigme.

Teza rada jest kako su mnogi od tih simbola preuzeti iz sfere filozofije politike i etike, te da u ideologiziranju istih može doći do loše upotrebe tih ideja; drugim riječima, da su na makijavelistički način te ideje zapravo samo simboli čije pravo značenje i smisao mogu znati samo ideolozi. U poglavlju o ideologiji vidjet ćemo koje se ideje najčešće koriste kao ideološki simboli, pokazat ćemo u čemu leži zloupotreba istih ili kako dolazi do loše interpretacije tih ideja zbog čega konzekventno dolazi do zloupotrebe ili manipulacije istima.

Za to ćemo se koristiti izvornim tekstovima Platona, Aristotela, Machiavellija, Kanta, Hegela i Nietzschea.

U dijelu o indoktrinaciji pisat ćemo o konkretnim načinima i sferama ljudskoga djelovanja u kojima ideologija funkcionira te, naposljetku, spomenut ćemo proces fašizacije, kao najeksplicitniji oblik zloupotrebljenja filozofskih ideja kao ideoloških simbola.

Vidjet ćemo, također, što još pored politike može uvjetovati ideologiju i indoktrinaciju. To su kultura i tradicija zbog kojih, kako ćemo pokazati, možda ne postoji mogućnost da se ekstremno ideološko nasilje iskorijeni iz ljudskih života unutar zajednica. Pritom ćemo se koristiti esejom Željka Loparića-*Optuženik Heidegger*.

Također analizirat ćemo ideološku simboliku Trećeg Reicha. Nadalje opisati 14 karakteristika fašizma, prema Umberto Ecu, te nagovijestiti koje je posljedice njegovo djelo *Vječni fašizam* imalo na aktualnu situaciju u političkom javnom diskursu.

U zaključku ćemo napraviti sintezu rada i procjenu o značaju ideologije kao fenomena koji treba biti tema filozofskog razmatranja, jer ipak—ako slijedimo nemarksističku definiciju ideologije—filozofija je zapravo bila *prva ideologija*. Unatoč tome, filozofija, bi trebala biti najsposobnija za opću analizu i sintezu onoga što ideologija znači za čovjeka, te toga kako ona utječe na njegov život i život zajednice.

2. Razrada

2.1. Ideologija

2.1.1. Terminološki kontekst politike i ideologije

Prije nego što krenem u podrobniju analizu fenomenâ koji su tema ovoga rada, bilo bi od koristi se osvrnuti najprije na općenito značenje termina politike i ideologije. Na temelju toga može se lagano ukazati na procese što su doveli do sadašnje situacije ili pozicije koja je ustanovljena u javnom i znanstvenom diskursu. Politika jest, naime, sfera ljudskog djelovanja, htjeli mi to ili ne, koja se tiče svakoga od nas pojedinačno, zato što sve rasprave i odluke koje se donose na parlamentarnim skupštinama direktno utječu na životne okolnosti svakog od nas. Isto vrijedi također i za ona društvena uređenja i poretke koji ne prakticiraju parlamentarnu ili demokratsku praksu vladanja. Odluke autokrata, oligarha, i da ne nabrajam dalje, nužno utječu na živote stanovništva koji su njihovi podanici. Nakon ovog kratkog, na prvi pogled tautološkog, objašnjenja pogledajmo zapravo kako se politika definira u 21. stoljeću.

»*POLITIKA*, umijeće upravljanja državom ili drugom političkom zajednicom, te svi postupci upravljanja koji se očituju u organiziranim oblicima društvenoga djelovanja i društvenim institucijama putem kojih ljudi teže ostvarivanju svojih društvenih interesa i reguliranju općih poslova zajednice. Termin politika refleks je grčkih riječi *tà politiká* (građanska vlast koja obvezuje) i *hē politikē* (političko umijeće, politička vještina). Obje su riječi imenice izvedene od pridjeva *politikós* (građanski), koji je pak izveden od riječi *polítēs* (član polisa kao političke zajednice – građanin). Pojam politika najčešće se izvodi iz riječi *pólis* (antički grad-država, politička zajednica).«¹

U idućem će se poglavlju nešto konkretnije govoriti o samoj politici i njezinoj povijesnoj evoluciji, ali na ovome je mjestu potrebno samo ukazati na dinamiku između pojmova zajednica↔građanin. Ova dinamika i način na koji se uređuje taj međudnos prijeporna je točka i razlog svih političko-ideoloških sukoba, kako današnjice tako i povijesti. U međuratnom i ratnom razdoblju, odnosno od 20-tih godina prošlog stoljeća pa sve do kraja

¹ Politika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 27. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49240>>.

Drugog Svjetskog rata, ova je činjenica zasigurno bila eksplicitno vidljiva. Međutim, s krajem Drugog Svjetskog rata i porastom tenzija između nekadašnjih Saveznika na Zapadu i SSSR-a na Istoku, ista činjenica nije postala još očitijom, barem ne neobrazovanom dijelu opće populacije, nego ona to jest samo uz pomoć novih načina propagandne agitacije i ideološke indoktrinacije, a koje su postale znatno suptilnijima. Za vrijeme samog trajanja Drugog Svjetskog rata nije bilo potrebe za ideološkim i propagandnim finesama, jer bilo je krajnje očito kako je nacional-socijalizam Njemačke, fašizam Italije i militarizam Japana predstavljao prijetnju za demokraciju Zapada. Ista je stvar vrijedila i za komunizam SSSR-a, ali to je postalo jasno tek nakon početka operacije Barbarossa. U takvim uvjetima Zapad i Istok uspjeli su na kratko vrijeme ostaviti po strani svoje suprotstavljene ideologije, ali sve to će ponovno doći do izražaja već 50-tih godina, kada SAD intervenira na Korejskom poluotoku. Događaj je to koji neki povjesničari uzimaju kao uvertiru u Hladni rat.

Što je to konkretno ideologija i zbog čega se posljednjih 70 godina lome koplja oko toga? Stvari postaju toliko proizvoljne da imamo tvrdnje kako ranije spomenuti Hladni rat zapravo nikada nije ni završio, te da su na geopolitičku scenu samo stupili novi igrači. Dakle,

»*IDEOLOGIJA* (francuski *idéologie*, ideja + *logia*, nauk) je izvorno bio nauk o idejama, u suvremenome funkcionalizmu, sustav ideja i vjerovanja koje pružaju orijentaciju za razumijevanje stvarnosti i društveno djelovanje.«²

Definicija koja je ovdje navedena—nastala u krugovima funkcionalističke škole teorije društva koju su osnovali Herbert Spencer, Emile Durkheim i Bronisław Malinowski³—je najadekvatnija je za najopćenitije shvaćanje fenomena ideologije. Ova definicija jest kvalitativno neutralna i možda najobjektivnija u opisivanju onoga što je možda inherentno ljudskoj prirodi. Samo ćemo ukratko probati razjasniti ovaj stav. Naime ideje su, kako ne bi previše zalazili u epistemologiju, neizostavne u procesu poimanja svijeta u kojemu živimo. Sve ideje stvaramo kako bi objasnili podatke što ih dobivamo osjetilnom spoznajom, te ideje onda nužno moramo sustavno organizirati kako bi mogli izvući neki smisao iz svega što se događa oko nas. Sistematizacija ideja koja se odvija jest zapravo nesvjesni automatizam, osnovni način na koji naši umovi funkcioniraju. Na to nam je pozornost skrenuo već francuski

² Ideologija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 27. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26914>>.

³ funkcionalizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 27. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=20849>>.

matematičar Blaise Pascal, a u smislu u koji je ovdje bitan to je još dodatno naglasio Slavoj Žižek.

»I ne smijemo biti u zabuni što se nas samih tiče: i mi smo podjednako automati koliko i um... Dokazi samo uvjeravaju um: navika pruža najjače dokaze i one kojima se najviše vjeruje. Tome teži automatizam, za kojim se um nesvjesno povodi.«⁴

Ako ideologiju shvaćamo na ovakav način i vezujemo ju uz svakog čovjeka kao *individuu*, sam fenomen ideologije nije nešto od čega bi se trebalo pokušavati udaljiti ili, možda, čak bojati. Međutim, postoji jedan drugi vid/oblik ili, da kažemo, jedna druga strana ideologije zbog koje je i sam pojam, možemo reći zaslužen, postao u potpunosti ozloglašen. Što zbog djelovanja zapadnih neoliberalnih ideologa, poput npr. Francis Fukuyame, što zbog samih povijesnih činjenica Trećega Reicha i fašističke Italije. Taj drugi vid/oblik ideologije jest zapravo onaj koji se koncentrira na sistematizaciju ideja o valjanim i pravednim uređenjima ranije spomenutih odnosa zajednica↔građanin, te odnosa građanin↔građanin. U javnom diskursu ova ideologija za politiku jest nešto što se pokušava u što većoj mjeri izbjegavati i to s dobrim razlogom. Zapadna civilizacija čak i tvrdi kako je ideologija nešto što je već pobijeđeno s padom SSSR-a, Trećeg Reicha i fašističke Italije.⁵

Prije nego što je nastala ideologija u ovom drugom smislu, najprije je bilo potrebno da se dogodi promjena paradigme u samoj političkoj praksi. Doduše, ta promjena paradigme odvijala se stoljećima prije nastanka Trećeg Reicha, SSSR-a, SAD-a i drugih globalnih velesila što su izgradile ideološke sustave koji su im bili potrebni za održavanje svojih statusa globalnih velesila ili čak samog dolaska do tih statusa. Cinici bi zapravo rekli kako je ideologija za politiku, – a koja se suprotstavlja ideologiji za pojedinca, – nastala već s prvim zapisanim političkim projektima Platona i Aristotela (*Država, Politika*), ali bi ipak objektivnije bilo reći kako je zapravo ideologija za politiku, makar u interpretaciji marksističke tradicije, nastala najranije u 19. stoljeću. Javnost bi možda čak i rekla kako je ideologija u tom smislu nastala djelovanjem i iskazima Josepha Goebbelsa, te govora Hitlera i Mussolinija.

Želim iznijeti još dodatnu elaboraciju ovih sintagmi, »ideologija za pojedinca« i »ideologija za politiku«. *Ideologija za pojedinca* bi se još mogla nazvati *svjetonazorom*, ali

⁴ Slavoj Žižek, *Sublimni objekt ideologije* (Zagreb: Arkzin d.o.o., 2002), str. 59.

⁵ Francis Fukuyama, »Kraj povijesti?« *Politička misao* 27, br. 2 (1990): 171-189, str. 172
URL: <https://hrcak.srce.hr/113403>.

zbog širine konteksta ideologije bolje je govoriti o »ideologiji pojedinca«. Termin »svjetonazor« čini se ipak malo preuskim za ovu raspravu, makar u tom pogledu što svjetonazor implicira nekovrsni odmak subjekta od svijeta, gdje je svijet postavljen kao tek puki objekt promatranja. Također je bitan ovaj veznik, »za«, jer nam on odmah objašnjava koja je krajnja svrha oblikâ ideologije što ih promatramo.

2.1.2. Politička evolucija: preduvjeti za stvaranje ideologija za politiku

Opće je poznata priroda antičke/klasične političke prakse. Ako se ponovno vratimo na enciklopedijsku natuknicu, tamo je to sasvim evidentno i unutar same filozofije politike uvriježeno je mišljenje kako je antička politika zapravo usko vezana uz etiku i sam pojam vrline.⁶ Zato bismo tu staru politiku mogli nazvati politikom vrline, a srodno tome i ideologiju, ideologijom vrline. Zašto se može reći kako je zapravo u djelima Aristotela i Platona (*Država*, *Politika*) prisutan ideološki nauk? Ako se rukovodimo onom definicijom suvremenih funkcionalista (sustav ideja i vjerovanja koje pružaju orijentaciju za razumijevanje stvarnosti i društveno djelovanje) možemo zapravo reći kako nam Aristotel i Platon daju zapravo niz hijerarhijski i sustavno poredanih ideja koje predstavljaju niti vodilje u organizaciji društvenog odnošenja i djelovanja. U Platonovoj *Državi* ideja se dobra nalazi na samom vrhu hijerarhije, i to je činjenica koja mora biti bjelodana svakom vladaru kao filozofu.⁷ Shodno tome, Platonovi idealni vladari bili bi osobe koje znaju što je dobro i u skladu s tim znanjem žive dobrim životom kako prema sebi (održavanje fizičkog zdravlja, učenje) tako i prema drugima (pravedno poslovanje) te u skladu sa tim uređuju državu kojom vladaju. Ovo je sokratovski etički intelektualizam na samome djelu. Aristotel nam također nudi ideju o toj važnosti vrline za valjane vladare i valjane građanin, govoreći kako je hvale vrijedna sposobnost vladanja te sposobnost da se bude vladanim.⁸ Obratimo pozornost na termin »**valjan**« kojim se Aristotel služi; taj pojam jest zapravo jedan od temeljnih kvalitativnih termina elementarne logike i samim time očituje se aristotelovski realizam koji se suprostavlja platonovskom idealizmu koji propagira »**dobro**« vladare. Ovaj drugi dio o hvaljenju sposobnosti da se bude vladanim bit će itekako iskorišten u razdobljima Srednjega vijeka i nakon toga, kao što je to Marx u svom manifestu i *Njemačkoj ideologiji* već bio

⁶ Politika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49240>>.

⁷ Platon, *Država* (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 2002), str. 201.

⁸ Aristotel, *Politika* (Zagreb:Globus, 1988), str. 80-81.

ukazao.⁹ Općenito marksistička teorija jest zapravo početak promatranja ideologije kao sredstva za osvajanje i obnašanje vlasti, te stoga korištenje tih spoznaja i pojmova jest korisno i prikladno. Međutim, trebalo bi se vratiti na ovaj povijesni put politike kao ljudske znanosti i djelatnosti, kako bismo shvatili kako je zapravo moglo doći do toga.

Antička/klasična politička teorija jest zapravo u cijelom svom postojanju bila usmjerena na pojedinca kao slobodnog građanina. Veliki su se naponi ulagali u odgajanje pojedinca koji će kao *individuumi* zapravo tvoriti i održavati željene društvene poretke. To vidimo u Sokratovom govoru o odgoju čuvara i vladara, a koji predstavljaju kralježnicu njegove idealne države.¹⁰ Na ovu stalešku podjelu koju nam oslikavaju Aristotel i Platon, ne trebamo gledati kao na nešto maligno, ili nešto što služi svrsi opravdavanja *statusa quo* unutar društvene zajednice. Ono o čemu su Aristotel i Platon pisali, a Sokrat govorio, nije ništa drugo nego refleksija na ustaljenu praksu tadašnjega doba. Cinizam se ovdje nameće i govori nam kako su oni bili zapravo prvi propagatori robovlasničkog društva, te da su dali teorijsko opravdanje za održavanje *statusa quo* koji izrabljuje potlačene tzv., »obične ljude«. Premda se Marx ne referira konkretno na Platona i Aristotela, njegov ekskurs o poziciji *individuum* neki bi cinik mogao razvući do te mjere da grčke klasike optuži kao ideologe tradicionalnog robovlasništva, koje je s vremenom mutiralo u moderno robovlasništvo suvremenog kapitalizma.¹¹ No i taj cinizam ima svoje mjesto u ideološkom igrokazu, kao što je to Slavoj Žižek odlično bio primijetio.¹²

Zašto nam je bitno da se referiramo na Platona i Aristotela kada govorimo o suvremenoj ideologiji? Razlog tome jest taj što su mnogi suvremeni ideolozi preuzeli njihove ideje i prilagodili ih svojim vlastitim ideološkim sustavima. Ideja **općeg dobra**, ideja **o sposobnosti da se bude vladanim** (poslušnost državi) ili, još izobličenije od toga ... ideja **o robovskoj naravi**—kada se pokušava opravdati teritorijalna ekspanzija ili neko drugo maligno djelovanje prema drugoj zajednici,—najeksplicitnije je vidljivo u nacističkoj retorici Trećeg Reicha.¹³ Ono što su ranije navedeni autori stvorili najčešće je ono što se kod konzervativnije orijentiranih političara, a koji se pokušavaju prikazati iskrenim i dobronamjernima, servira

⁹ Karl Marx, *Komunistički manifest* (Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2010), str. 78-79.

¹⁰ Platon, *Politika*, str. 101-102.

¹¹ Friedrich Engels, Karl Marx, »Njemačka ideologija« u: Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Kultura Zagreb, 1953), str. 334.

¹² Žižek, *Sublimni objekt ideologije*, str. 49-52.

¹³ Knapp, W. F. , Lukacs, . John , Bullock, . Alan and Bullock, . Baron. "Adolf Hitler." Encyclopedia Britannica, May 30, 2022. <https://www.britannica.com/biography/Adolf-Hitler>.

javnosti. Krajnji rezultat po pojedinca kao *individuuma*, to ima za posljedicu ono što Marx u svojoj definiciji ideologije govori, a na što nam dodatno obraća pozornost Žižek:

»Oni vrlo dobro znaju što čine, ali to ipak čine i dalje.«¹⁴

Kako je došlo točno do tog prevrata u paradigmi političke teorije koja za posljedicu imala da ideološke doktrine odu u tom smjeru? Dakle, to da se pojedinac kao *individuum* nađe u jednoj poziciji da djeluje, ali nesvjestan razloga zašto baš tako djeluje i čini.

2.1.3. Machiavellijev preobražaj politike

Na samom početku prošloga podnaslova rečeno je kako je antička/klasična politička teorija bila usko vezana uz etiku. Vrlina je bila nužna predispozicija za stvaranje vladara ili vladajućeg staleža u »idealnim« državama. Takva se paradigma održala sve do 16. stoljeća nove ere, kada na scenu stupa Niccolò Machiavelli sa svojim epohalnim djelom *Vladar*. Ako je za vjerovati Ivi Frangešu—koji je se pobliže pozabavio utjecajem njegova djela,— sam Machiavelli nije mogao predvidjeti koliko će zapravo njegovo djelo promijeniti svjetsku realnost političke prakse.¹⁵

Za početak, trebali bismo se samo osvrnuti na okolnosti u kojima je *Vladar*, napisan pa ćemo onda reći nešto o tome koje su posljedice idejâ djela u kojemu se one iznose. *Vladar* je napisan u jednu vrlo specifičnu svrhu, a to jest da se tada mladi Lorenzo de Medici, nećak velikoga Lorenza Veličanstvenoga, Medicija zampamćenog u povijesti kao velikog mecene umjetnosti i *de facto* dobrim vladarem Firence. Firenca je za vrijeme njegove vladavine postala središtem platonske renesansne škole filozofije.¹⁶ Machiavelli je vidio u mladom Mediciju nadu za spas Italije od stranih utjecaja, poput onih Španjolske i Francuske, te same nesnošljive politike pape Aleksandra VI. (Rodrigo) Borgije, koja je sve više postajala svjetovnom vlašću nad Italijom. Sam *Vladar* trebao je biti kao nekavrst udžbenika za uspješnu vladavinu nad Firentinskom republikom, a kasnije i nad cijelom ujedinjenom Italijom.¹⁷ To se može vidjeti u samoj posveti koju je Machiavelli napisao mladome vladaru. Mladi Lorenzo de

¹⁴ Žižek, *Sublimni objekt ideologije*, str. 49.

¹⁵ Ivo Frangeš, *Machiavelli i makjavelizam* u: Niccolò Machiavelli, *Vladar* (Zagreb: Fakultet političkih nauka u Zagrebu „Sveučilišna naklada Liber“, 1975), str. 121-145., str. 139-140.

¹⁶»Lorenzo de' Medici.« Encyclopedia Britannica, April 5, 2022. <https://www.britannica.com/biography/Lorenzo-de-Medici>.

¹⁷ Niccolò Machiavelli, *Vladar* (Zagreb: Fakultet političkih nauka u Zagrebu „Sveučilišna naklada Liber“, 1975), str. 13-14.

Medici nije uspio ispuniti ono što je od njega tražio Machiavelli, te umire 6 godina nakon samog pisanja vladara, 1519. godine.

Kada se krene čitati *Vladara*, može se zapravo reći kako je to i priručnik za valjano vladanje. Ovdje ćemo reći; »valjani oblik vladavine«, zato što je rad i djelo Machiavelli služilo u svrhu odijeljivanja politike od etike kao apsolutno zasebne znanosti. To je već ustaljena školska istina, koju se ponavlja na svim predavanjima filozofije politike, a i sam je Machiavelli u jednom od pisama rekao kako su politička pitanja predmet za koji se on rodio.¹⁸ Sam pojam »makijavelizma« odnosno politička načela, gledišta i naučavanje N. Machiavellija, općenito je politička i teorijska tradicija koja kao vrhovni cilj politike ističe državni probitak.¹⁹ Kako je on uvriježen i shvaćen od strane šire javnosti? Možda je ipak malčice nepravedan prema njegovu izvornom tvorcu. U psihologiji, makijavelizam jest jedna od crnih crta osobnosti po kojima se pokušava identificirati ljude opasne po zajednicu. Sve je to proizašlo iz onih dijelova teksta koji nam govore kako ciljevi opravdavaju sredstva, kao na primjer kad Machiavelli, u VIII. poglavlju *O onima koji se zločinstvima uspiše na vlast*, hvali Agatokla Sirakuškog i njegova djela u svrhu zadržavanja vlasti. Ne hvali se ovdje Agatoklo kao neka moralna osoba. Suprotno tome, njegova se krvoločnost i nečovječnost čak i kude, pa i sam Machiavelli kaže kako ga se ne treba svrstavati među velike ljude.²⁰ Smionost i sama snaga volje Agatokla ipak se ne smije zanemariti, jer to je svakako nešto što bi novopečeni vladar u jednom od italskih gradova-država 16. stoljeća trebao pokušati razviti. Kako bi stvar još bila gora za reputaciju Machiavellija, on također još govori u XVII. poglavlju *O okrutnosti i blagosti i je li bolje da vladara ljube ili da ga se boje*, pa tamo se još govori kako je zapravo okrutnost jedno od nužnih sredstava za održavanje vlasti, a održavanje vlasti puno je lakše uz strah ljudi kojima se vlada.²¹ Također, još je tu i metafora o vladaru kao nekome, tko mora biti poput lava ili lisice kada povijesni trenutak to zahtijeva, te kako usporedno s tim mora svoju vlast konsolidirati kako silom tako i zakonima, bez obzira koliko to životinjski ili ljudski bilo.²² Na prvi se pogled čini kako od mladog Lorenza de Medicija Machiavelli pokušava stvoriti samo novog tiranina, novog Cesarea Borgiju vojvodu od Valentina. Tomu je tako ako se uzmu u obzir svi oni komentari o narodu. U poglavlju IX. *O građanskoj vladavini*, Machiavelli govori kako sve što narod želi jest neometano bavljenje svojim poslom i

¹⁸ Frangeš, *Machiavelli i makjavelizam*, str. 143.

¹⁹ Makijavelizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 6. 2022. URL <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38259>>.

²⁰ Machiavelli, *Vladar*, str. 47.

²¹ Isto, str. 76-78.

²² Isto, str. 80-82.

gomilanje bogatstva.²³ S druge strane u poglavlju XVII., ako uzimamo ljude pojedinačno—kao *individuum*, Machiavelli tvrdi kako je zapravo ljudska priroda opaka i iziskuje okrutnost kako bi se suzbila misao o pobuni protiv režima.²⁴ Iz ove dvije se pozicije može iščitati još jedna presudna kvaliteta Machiavellijeve političke teorije, a to jest dimenzija interesa, koja će s marksizmom biti do detalja razrađena.

Ljudski interesi kao središnja točka novovjekovne, moderne i suvremene politike tek su sada mogli postati pokretači svih političkih i gospodarskih djelovanja. *Opće dobro* koje smo imali u Antici, sada se pokazalo zastarjelim i bilo je potrebno novo mjerilo za uređivanje međusobnih odnosa u našim zajednicama. Machiavelli je to već primijetio i ukazao je na to kako je zapravo u ljudskoj prirodi to da pokušava prikupiti što je više moguće dobara.

»Prirodna je, zaista i obična stvar ljudska želja za stjecanjem; i kad god se njome zanose ljudi koji to mogu, uvijek će biti hvaljeni ili bar neće biti kuđeni, ali kad ne mogu, a hoće na svaki način, zabluda je to koju valja pokuditi.«²⁵

Taj interes kao motivator za djelovanje jest upravo razlog svih političkih sukoba kako povijesti tako i sadašnjeg trenutka. Zbog toga također postoji i ideologija jer ona mora dati teorijsko opravdanje za svako političko ili bilo kakvo djelovanje. Međutim, mogli bismo reći kako je u 21. stoljeću svaki čin zapravo—politički čin. Najveći problem s kojima se današnji ljudi suočavaju jest upravo mistifikacija, što ju ideologija namjerno uzrokuje prikrivajući prave razloge zašto djelujemo i zašto baš na takve načine. Riječima Slavoj Žižeka:

»Ideologija se sastoji od same činjenice da ljudi 'ne znaju što zapravo čine', da imaju lažnu predodžbu o društvenoj realnosti kojoj pripadaju (što je iskrivljenje koje je stvorila, naravno, ta ista zbilja).«²⁶

Premda je Žižek, naravno, govorio u smislu marksističke kritike kapitalizma tematizirajući dalje fetišiziranje robe i novca, na prvu se možda čini kako je navođenje specifično ove definicije ideologije možda nesuvislo, ili kako nema potrebe za time ili, možda, kako Machiavelli nema apsolutno nikakve veze s kapitalizmom. On sam naravno, nužno nema nikakve veze s kapitalističkom ideologijom, ali mnogo toga što je njegov rad implicirao jest uvelike postalo ključnim za indoktrinaciju općenito svim ideologijama, ali

²³ Isto, str. 51.

²⁴ Isto, str. 77-78.

²⁵ Machiavelli, *Vladar*, str. 25.

²⁶ Žižek, *Sublimni objekt ideologije*, str. 52.

pogotovo za kapitalističku ideologiju putem kategorije interesa. S druge strane, možemo reći kako je prvim osnivanjem bankovnih udruženja započela kapitalistička praksa u Italiji 16. stoljeća. Moglo bi se reći kako je to prva pojava *kapitalističkoga duha*, jer to je doslovno ona metafora o samoproizvođenju novca koju Max Weber donosi u svojoj *Protestantskoj etici*.²⁷

Samo da napomenemo, čini se kako je zapravo Machiavelli, poput Platona i Aristotela zapravo bio promatrač koji je reflektirao procese i pojave koji su se odvijali prethodno i sukladno pisanju *Vladara*. Dodatan argument jest možda ova opaska o tome kako je ljudska priroda sadržana u stjecanju dobara. Frangeš je to u usporedbi sa zrcalom ponajbolje objasnio:

»Međutim, napadati Machiavellija isto je što i napadati ogledalo koje nas odražava, liječnika koji nam izriče poraznu dijagnozu. Samo, niti je Machiavelli bešćutno zrcalo koje pruža ono što prima, niti je on liječnik koji bolest ustanovi pa liječi; nego je Machiavelli fizičar koji zna da postoje mehaničke sile, analizira ih i cilju podvrgava. Njegovo je vrijeme doba analize, istraživanja, raščlanjivanja. Anatomija, resekcija čovjeka, ma koliko strašna bila u očima suvremenika...«²⁸

Sami su Platon i Aristotel već predvidjeli ovu dimenziju interesa u političkoj praksi, samo što su unutar njihovih sustava postojali mehanizmi koji su to suzbijali i ograničavali. Aristotel kada je govorio o imovini kao zajedničkoj i posebničkoj²⁹. Platon pak, kada je govorio o odgoju čuvara i tome kako bi imovina imala negativan utjecaj na njihovu djelatnost, te o samoj »bezbožnosti« zлата.³⁰ Ono što su antičke kulture, – možda bolje kazati *odgoj* –, postigle jest to da su vladavinu uspjeli prikazati kao nekuvrst uzvišenoga zadatka, te je za bavljenje tim zadatkom bila potrebna izrazito velika vrlina i sposobnost. Platonova ideja o vladarima–filozofima izrazito je bitna jer filozofija tada nije bilo nešto čime se svatko mogao baviti.³¹ Povrh toga, istinsko je filozofiranje zahtijevalo dokolicu, a u onom se dobu smatralo kako samo najsposobniji u životu zavrjeđuju dokoličarenje. Aristotelov način suzbijanja pojedinačnog interesa počiva na ideji kako su ljudi po prirodi društvena bića, te da bivanje u zajednici omogućava lagodniji život.³²

Ono što je omogućilo svima da više počnu zastupati vlastite interese, a razmišljanje o njima zahtijeva neko slobodno vrijeme (dokolicu), jest zapravo bio porast životnog standarda

²⁷ Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma* (Sarajevo: Svjetlost, 1989), str. 19.

²⁸ Frangeš, *Machiavelli i makjavelizam*, str. 140.

²⁹ Aristotel, *Politika*, str. 36-38.

³⁰ Platon, *Država*, str. 10-102, 237.

³¹ Isto, str. 211.

³² Aristotel, *Politika*, str. 3-5.

i činjenica kako se većina istaknutih građana Italije bavila trgovinom i obrtom. U svojoj su svakodnevnoj praksi zastupali interese pri dogovoranju poslova, prodaje itd. Zato je došlo i vrijeme da svoje interese izraze i politički.³³ Jer vidjelo se dobro kakvu je korist donijelo otkriće Amerike Španjolskoj, a koju je korist građenje moćne vojske donijelo Francuskoj, a to je sve bilo omogućeno samo djelovanjem u sferi politike. Odatle potreba što ju je primijetio Machiavelli kod sebe i svojih sunarodnjaka, potrebu da se Italija izbori za svoje interese.

2.1.4. *Ideološki algoritam*

Ovdje moram objasniti zašto bi se moglo govoriti o ideologiji kao nekoj vrsti programskog algoritma. U programiranju (i matematici) naziv *algoritam* koristi se za tekstualni zapis u programskom jeziku putem kojega se zapravo računalu daju upute i naredbe što ih ono izvršava i daje nam određeni rezultat. **Algoritam** ili (etimološki ispravnije) **algorizam**, skup je simbola i općeniti postupak za sustavno rješavanje pojedinačnih zadataka iz neke određene klase matematičkih problema.³⁴ Ideologija funkcionira, u principu, na isti način. Imamo skup simbola koji predstavljaju korpus same ideologije i ti su simboli ono čemu ljudska bića/*individuumi*/subjekti bivaju izloženi. Pošto je riječ, dakle, o idejama, ne može se govoriti kako ideologija ima nekakvu materijalnu stvarnost, već ona samo istu reflektira u sferi pojmova i apstraktnoga. Ti simboli (može se čitati ideje) ono su na temelju čega se uspostavlja međuodnos *individuum*/subjekt↔ideolog. Ideolog je ovdje onaj tko stvara ideologiju (vladar, vladajuća klasa) u svrhu vlastitih interesa i održavanja *statusa quo* u državi.³⁵ To je stav barem marksističke tradicije, i u biti je taj stav zapravo jedna očigledna činjenica. Kada se ideologija iskazuje, mnogo je lakše promatrati ju u njenim pojedinačnim artikulacijama, nego da se nju samu kao predmet pokuša promatrati. Louis Althusser te konkretne izražaje naziva **državnim ideološkim aparatima** i unutar njih mogu se vidjeti obrisi, premda partikularno, vladajuće ideologije. Samo su neki od tih aparata škola (obrazovni **državni ideološki aparat**), Crkva (religiozni **državni ideološki aparat**), kultura (kulturni **državni ideološki aparat**) i mnogi drugi.³⁶ Unutar tih **državnih ideoloških aparata** mogu se pronaći i simboli ideologije, te ako ćemo to pratiti u analagoiji s računalnim programom, imamo naredbe za izvršavanje volje ili ostvarivanje interesa koji nam se nameće

³³ Weber, *Protestantska etika duh kapitalizma*, str. 46.

³⁴ Algoritam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. 6. 2022. URL <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=1718>>.

³⁵ Engels, Marx, »Njemačka ideologija« u: *Rani radovi*, str. 329.

³⁶ Louis Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparati* (Beograd: Karpos, 2009), str. 28.

od strane ideologa. Samo ćemo se ponovno prisjetiti opaske Blaise Pascala koji tvrdi kako su naši umovi uređeni poput vrlo sofisticiranih strojeva:

»I ne smijemo biti u zabuni što se nas samih tiče: i mi smo podjednako automati koliko i um... Dokazi samo uvjeravaju um: navika pruža najjače dokaze i one kojima se najviše vjeruje. Tome teži automatizam, za kojim se um nesvjesno povodi.«³⁷

Upravo taj automatizam i ono nesvjesno uma jest meta ideološke agitacije. Pošto je um, dakle, jedan vrlo sofisticirani stroj i metode kojima se on agitira/podržava, trebaju biti sofisticirane shodno tome stanju same stvari. Rekli smo već kako je ideologija vidljiva tek u svojim partikularnim artikulacijama, a te su artikulacije vidljive samo u funkcioniranju **državnih ideoloških aparata**. Ta partikularizacija djelovanja ideologije i sama raznovrsnost tih **državno ideoloških aparata** jest razlog zbog kojeg *individuum* ne može da u cijelosti zahvati bit ideologije kao fenomena. Na primjer institucije poput Crkve i škole su od doba sekularizacije država u javnoj svijesti postale na prvi pogled kao dvije suprotstavljene institucije. Crkva ima svoju ideologiju kojom indoktrinira svoje članove, dok se škola predstavlja kao nekovrsna racionalno liberalna ustanova čija je jedina svrha obrazovanje i osvještavanje pojedinaca. Althusser nam još ukazuje na to kako nam se predstavljaju i zapravo govori kakva je stvarna priroda ideologije:

»Religijsku ideologiju, moralnu ideologiju, pravnu ideologiju itd., uobičajeno nazivamo 'pogledima na svet'. Naravno, pretpostavljajući da ne doživljavamo neku od ovih ideologija kao istinu (to jest verujemo u Boga, Dužnost, Pravdu itd.), priznajemo da ideologija o kojoj raspravljamo sa kritičke točke gledišta, ispitujući je kao što etnolog ispituje mitove 'primitivnog društva', da su ovi 'pogledi na svet' većim delom imaginarni, to jest, da ne 'korespondiraju sa stvarnošću'.«³⁸

Ovdje nam Althusser ukazuje na još jednu karakteristiku ideologije, a to je da ona jest nešto »imaginarno« i nešto što »ne korespondira sa stvarnošću«. Već je u sljedećem paragrafu to dodatno i elegantnije objašnjeno:

»Ipak, priznajući da ne korespondiraju sa stvarnošću, to jest, da predstavljaju iluziju, priznajemo da oni ipak aludiraju na stvarnost, da bi samo trebalo da budu 'interpretirani' kako

³⁷ Slavoj Žižek, *Sublimni objekt ideologije* (Zagreb: Arkzin d.o.o., 2002), str. 59.

³⁸ Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, str. 53.

bi razotkrili realnost sveta iza njihove imaginarne predstave tog sveta (ideologija=*iluzija/aluzija*).«³⁹

Dakle, iz ovoga možemo zaključiti, zapravo kako, ideologija jest nešto imaginarno–ili nešto što se predstavlja kao interpretacija realnosti. Nije ni to bez razloga, već upravo razlog tomu da se to dogodi; morao se dogoditi jedan obrat u promatranju svijeta u kojemu živimo. Pored toga, moralo se i također doći do želje za pozitivnom promjenom svijeta u kojemu egzistiramo. Za ovo je od presudne važnosti bio program njemačkog klasičnog idealizma i etički presedani što ih je taj filozofski smjer predlagao. Etički nauk Immanuela Kanta i interpretacija istoga koja je zagovarala kako više nije bitno ono *sein* (ili kako jest), nego da je puno važnije ono *sollen* (kako treba biti).⁴⁰ U ovome leži kritika ideologije u marksizmu, tj. Althussera i Žižeka, kada kažu kako je ideologija nešto imaginarno ili čak sublimno. Ovaj termin ideologije kao nečega sublimnoga, to jest nečega što iz materijalnog prelazi (krute tvari) u nešto idealističko (plinovito stanje) jest apsolutno zadovoljavajuće kada se govori o ideologiji kao fenomenu.⁴¹ Po tom pitanju, Žižek nam govori što se događa kada *individuum*/subjekt pokušava »preći« preko te ideološke fantazme:

»Tako `mi´ [koji smo već `prošli kroz fantazmu´] možemo vidjeti kako nema ničega tamo gdje je svjesna misao mislila da vidi nešto, ali naše znanje je već posredovano tom `iluzijom´ u onoj mjeri u kojoj cilja na prazno mjesto koje iluziju čini mogućom. Drugim riječima, ako od iluzije oduzmemo iluziju samu [njezin pozitivni sadržaj], ono što ostaje nije naprosto ništa već određujuće ništa, praznina u strukturi koja otvara prostor za `iluziju´. `Razotkriti iluziju´ ne znači da nema `ničeg iza nje´: ono što moramo moći vidjeti je upravo to *ništa kao takvo* – iza pojave nema ničeg *osim tog ničega samog*, `ničeg´ koje jest subjekt. Kako bismo shvatili pojavnost kao `puku pojavnost´, subjekt efektivno treba prijeći preko nje, `prestupiti´ preko nje, ali ono što tamo nalazi je samo vlastiti čin prelaza.«

Na tome tragu, Althusser nam još dodatno govori o dvjema tezama o ideologiji referirajući se na shvaćanje svijeta, te obuhvaćajući sve ono što uvjetuje *individuum*/subjekt:

³⁹ Isto, str. 53-54.

⁴⁰ Michael Rohlf, »Immanuel Kant« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/kant/>>. Pristupljeno 29.6.2022.g

⁴¹ Sublimacija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58580>>.

»Teza I: Ideologija predstavlja imaginarni odnos pojedinca prema njihovim realnim uslovima egzistencije.«⁴²

Ono na čemu marksisti inzistiraju jest to da ideologija ipak ima »materijalnu« egzistenciju, ali i to ima svoj razlog. Jer historijskom materijalistu, ako ideje i ideologije nemaju materijalnu osnovu, ne može se ni provesti krajnja svrha komunističkog ideološkog projekta.⁴³ Imajući to na umu druga teza o ideologiji zvuči ovako:

»Teza II: Ideologija ima svoju materijalnu egzistenciju.«⁴⁴

Možda bi ovdje bio dovoljan dodatak tezi, »samo u smislu toga što se referira na materijalne uvjete koji su utječu na naše postavljanje u odnos sa materijalnim svijetom«. U marksističkoj bi se teoriji to odnosilo na kritiku filozofije njemačkog klasičnog idealizma koja je u inzistiranju na onom *sollen* zaboravila važnost onoga *sein*.⁴⁵ Cinično rečeno, u svome su idealizmu zaboravili na realnu situaciju svakodnevnog života:

»Prva pretpostavka čitave ljudske historije je, naravno, egzistencija živih ljudskih individuuma. Prvo činjenično stanje, koje treba konstatirati, jest dakle tjelesna organizacija ovih individuuma i njihov time dati odnos prema ostaloj prirodi. Mi se ovdje, naravno, ne možemo baviti ni fizičkim svojstvima samih ljudi, niti prirodnim uvjetima, koje su ljudi zatekli, geološkim, ort-hidrografskim, klimatskim i drugim odnosima. Svako pisanje historije mora polaziti od ovih prirodnih osnova i njihovih modifikacija, koje su tokom historije nastale djelatnošću ljudi.«⁴⁶

Ideja o materijalnoj egzistenciji ideologije može samo funkcionirati unutar marksističke teorije. Marksisti nužno inzistiraju na tome upravo zbog svoje vlastite ideologije čiji je krajnji cilj spas *individuuma*⁴⁷ (čovjeka možemo reći općenito) ili da budemo potpuno ideološki eksplicitni: da osnujemo novo društvo, stvarnu zajednicu u kojoj je slobodan razvoj svakog pojedinca uvjet slobodnoga razvoja svijeta.⁴⁸

Na tu nam je namjeru već Althusser skrenuo pozornost govoreći o okolnostima u kojima se takva ideja nalazi kada objašnjava drugu tezu o ideologiji:

⁴² Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, str. 53.

⁴³ Isto, str. 57-58.

⁴⁴ Isto, str. 57.

⁴⁵ Engels, Marx, »Njemačka ideologija« u: *Rani radovi*, str. 288.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Isto, str. 337-339.

⁴⁸ Marx, *Komunistički manifest*, str. 71.

»Naravno predstavljena, u afirmativnoj formi, ova teza je nedokazana. Jednostavno molimo čitaoca da bude naklonjen njoj u ime materijalizma. Duga serija argumenata bi bila neophodna kako bi se ova teza dokazala.«⁴⁹

Naposlijetku u duhu onog površnog razumijevanja Machiavellija moglo bi se reći kako »cilj« ipak opravdava »sredstva«.⁵⁰ Premda ideologija možda nema neku svoju materijalnu osnovu ili egzistenciju ako hoćete. Ona se ipak neophodno referira na nju, razlog tomu jest ponovno što ljudi su po prirodi materijalistička bića, a to nam je već nagovijestio Machiavelli,⁵¹ dok je Marx⁵² ovo teorijski do kraja izveo i argumentirao.

2.1.5. Ideološka simbolika

Rekli smo kako ideologiju možemo promatrati kao nekuvrst programskog algoritma čija je svrha agitacija ljudske svijesti i određena mijena pojedinčeve percepcije svijeta, te njegove vlastite pozicije spram njega. Ideologija je također nekavrst teorijskog opravdanja za političke prakse kojima se služimo. Marksistička teorija nam je prva povijesno na to ukazala. Zastupnici iste govore o proizvodnji svijesti kao krajnjem ideološkom cilju.⁵³ Međutim, ideologija to ne ostvaruje djelovanjem na samu svijest već, kako to ističe Žižek, djelovanjem u nesvjesnoj sferi čovjekova uma.⁵⁴ Odatle teza o ideologiji kao nečemu imaginarnom, a što nam u svojoj prvoj tezi donosi i Althusser.⁵⁵ Zbog toga je ideologija nešto mistično i nešto što će uvijek izmicati potpunoj spoznaji. Unatoč svemu tome ideologija ipak mora običnome čovjeku ponuditi nešto što je njemu shvatljivo i nešto što zvuči dovoljno primamljivo i obmanjuće da čovjek napusti svoju vlastitu poziciju i stavove (pojedinačnu, osobnu ideologiju, u smislu funkcionalističke definicije ideologije koja je bliska definiciji prvih »ideologa«)⁵⁶. Zato ideolozi i njihovi propagatori s ponosom iznose svoje paradigme, koje predstavljaju njihove krajnje svrhe, motivacije i opravdanja za svoje djelovanje. Engels i Marx su nam na taj fenomen već u 19. stoljeću skrenuli pozornost:

⁴⁹ Althusser, *Ideologij i državni ideološki aparati*, str. 58.

⁵⁰ Machiavelli, *Vladar*, na str. 77-78.

⁵¹ Machiavelli, *Vladar*, na str. 25.

⁵² Engels, Marx, »Njemačka ideologija« u: *Rani radovi*, na str. 288.

⁵³ Isto, na str. 305.

⁵⁴ Žižek, *Sublimni objekt ideologije*, na str. 262-263.

⁵⁵ Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, na str. 53.

⁵⁶ Ideologija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 27. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26914>>.

»Ako se sada pri shvatanju historijskog toka misli vladajuće klase odvoje od te vladajuće klase, ako im se pridaje samostalnost i ako se ostane kod toga, da su u jednoj epohi vladale ove i one misli, ne brinući se za uvjete proizvodnje i proizvođače tih misli, ako, dakle, izostavimo individuume i svjetske prilike koje se nalaze u osnovi misli, onda se može, npr; reći da su u vrijeme, kad je vladala aristokracija, vladali pojmovi časti, vjernosti itd; za vrijeme vladavine buržoazije pojmovi slobode, jednakosti, itd. Sama vladajuća klasa to, prosječno, tako i uobražava. Ovo shvatanje historije, koje je zajedničko svim historičarima, osobito od 18. stoljeća, nužno će se spotaći na pojavi, da uvijek vladaju sve apstraktnije misli, t.j. misli, koje sve više primaju oblik općenitosti.«⁵⁷

Omiljena paradigma za profanaciju ideolozima i propagatorima u javnom diskursu jest ideja *općeg dobra* koja je od početka politike bila krajnja svrha za svako političko djelovanje, a što je Platon teoretski bio do kraja razradio u svojoj *Državi*.⁵⁸ To bi se trebalo ostvariti valjanim djelovanjem, kako to govori Aristotel⁵⁹ kada spominje zakonodavnu praksu, te da će se pravedno vladati, kako to govori Platon.⁶⁰ Kada netko javno izjavi kako će pravedno vladati, to ima dvije implikacije: ono kako će shvatiti šira javnost i to kako se riječnički definira ispravno uređeni odnosi⁶¹ između naroda i vladara. Ako ćemo pak Platonski shvatiti pojam pravednosti, onda se radi o tome da svatko radi onaj posao za koji je najsposobniji.⁶² Onda to za sobom povlači još iluziju kako je onaj čovjek koji to govori zaista najsposobniji za posao upravljanja narodom. Ovdje smo ukazali na još jednu odliku ideologije, a to jest da je puno bitnije to kako nešto izgleda, a ne zapravo kako nešto jest (!). Machiavelli nam u svome *Vladaru* govori već o toj važnosti ugleda i predstave u političkom djelovanju:

»Nadasve mora vladar nastojati da svakim svojim djelom stvori o sebi glas kao o čovjeku velika i izvanredna uma.«⁶³

Predstava je ono vidljivo kod ideološkog algoritma. Ideološki simbol jest krajnja svrha, a političke prakse što ih izvršavamo sredstvo su ostvarivanja te krajnje svrhe. Kada je vrijeme izbora, npr., svi apeliraju kako je naša građanska dužnost i nužnost za slobodu izići na izbore te da je glasanje jedini način da se naša sloboda ostvari. Međutim, ako glasamo, npr., na

⁵⁷ Engels, Marx, »Njemačka ideologija« u: *Rani radovi*, str 314.

⁵⁸ Platon, *Država* (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 2002), str. 201.

⁵⁹ Aristotel, *Politika*, str. 37-38, 97.

⁶⁰ Platon, *Država* (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 2002), str. 201.

⁶¹ Pravednost. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49989>>.

⁶² Isto, str. 132.-133.

⁶³ Machiavelli, *Vladar*, str. 100.

izborima gdje postoji samo jedna stranka ili postoji niz kandidata koji će u biti raditi jednu te istu stvar živimo u slobodi samo-nominalno. Zato će, Lino Veljak ističe, svi diktatori svoje režime moći nazvati demokratskim.⁶⁴ Predstava što ju nameće ideologija, utječe na predodžbu svijeta u pojedincu. Althusser taj proces prikazuje na temelju religijske prakse, te on taj proces naziva interpelacijom:

»Individua veruje u Boga, ili Dužnost, ili Pravdu itd. To verovanje potiče (za svakog, to jest, za sve one koji žive u ideološkoj predstavi ideologije koja redukuje ideologiju na ideje koje poseduju po definiciji duhovnu egzistenciju) od ideja datih individua, to jest, od njih kao subjekta sa svešću koja sadrži ideje ovog verovanja. Na ovaj način, to jest, uz pomoć apsolutno ideološkog 'pojmovnog' dispozitiva ovako postavljenog (subjekt koji poseduje svest u kojoj slobodno formira ili slobodno prepoznaje ideje u koje veruje), prirodno sledi (materijalno) ponašanje datog subjekta.«⁶⁵

Konkretnije rečeno, ako je čovjek vjernik, on se moli u crkvi. Ako čovjek vjeruje u ideje Dužnosti i Pravde drži se propisanih zakona, protestira protiv nepravde, korupcije i tome slično.⁶⁶ Althusser nije ovdje bez razloga grafostilemski napisao riječi Dužnosti i Pravde velikim slovima, jer to su ipak neki između čestih ideoloških simbola. Simboli kojima se koriste ideolozi i propagatori ono su najkonkretnije i jedino što može u cjelovitosti smisla zahvatiti kada se neku ideologiju pokušava analizirati. Iza tih simbola leže interesi ideologa i propagatora, no da li su ti simboli zapravo stvarni interesi onih koji ih promiču, ili je to još jedna predstava? To će nam samo vrijeme pokazati. U *Njemačkoj ideologiji*, po pitanju interesa, Marx nam govori sljedeće o tome kako interesi poprimaju nacionalni oblik:

»Budući da je država oblik, u kojem individuumi jedne vladajuće klase utvrđuju svoje zajedničke interese i u kojem je obuhvaćeno čitavo građansko društvo jedne epohe, to slijedi, da su sve zajedničke institucije posredovane državom i da dobivaju politički oblik.«⁶⁷

Dok, primjerice u *Komunističkom manifestu* Marx govori iz kojega se razloga buržoazija ujedinila u državi:

⁶⁴ Lino Veljak, "Etičke i političke antinomije demokracije." *Filozofska istraživanja* 24, br. 1 (2004): 165-171, str. [165]. URL: <https://hrcak.srce.hr/202952>.

⁶⁵ Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, na str. 59-60.

⁶⁶ Isto, na str. 60.

⁶⁷ Engels, Marx, »Njemačka ideologija« u: *Rani radovi*, na str. 329.

»Buržoazija sve više ukida razmrvljenost sredstava proizvodnje, posjeda i stanovništva. Nagomilala je stanovništvo, centralizirala sredstva proizvodnje i rasporedila vlasništvo u malo ruku.«⁶⁸

Ovo je tek uvertira u sljedeću kategoriju bitnu za ideološko djelovanje. Ono 'nacionalno' bilo bi samo jedan od subordiniranih pojmova te kategorije. Ono što nas zanima, a izrazito je bitno za utemeljivanje osjećaja zajednice u suvremenom dobu, a tijekom je moderne izrazito dobilo na značaju bitnom za trenutno istraživanje.

2.1.6. Kategorija identiteta u ideologiji

Stvaranje identiteta uvelike ovisi o čovjekovoj potrebi da se ljudi okupe u organiziranoj društvenoj zajednici. Razloge zašto nastaju društvene zajednice, a iz kojih nastaju društveni poretki, odnosno države, iznijeli su nam već Platon i Aristotel. Oba se klasika slažu oko toga da potreba za stvaranjem takvih zajednica jednostavno leži u korisnosti takvog načina opstojanja. Sokrat to već govori u drugoj knjizi *Države*:

»-I to je sasvim prirodno, Zeusa mi! Dok ti govoriš, pada mi na pamet da niko nije po svojoj prirodi sasvim sličan nekom drugom, nego su njihove sposobnosti drukčije, jedan je za ovaj rad, a drugi za onaj. Zar ti ne misliš tako?

- Mislim.

- I kad će jedan rad ispasti bolje? Da li ako jedan i isti čovjek radi više poslova ili svaki pojedinac obavlja samo jedan?

- Ako vrši samo jedan posao odgovori on.

- A mislim da je i to jasno da posao propada ako se ne radi u pravo vreme.

- Jasno je.

- Mislim da ono što ima da se izvrši obično ne čeka da radnik ima vremena da ga izvrši, nego radnik mora da obavlja posao stalno i ne samo površno.

- Tako je.

- Prema tome će, dakle, svega biti u većoj mjeri i lepše i lakše ako pojedinac radi posao koji odgovara njegovoj sposobnosti, ako ga vrši u pravo vreme i ako se ne bavi drugim poslovima.

- Sasvim tačno.

⁶⁸ Marx, *Komunistički manifest*, na str. 36-37.

- A za sve potrebe koje smo pomenuli, o Adeimante, potreban je veći broj građana, a ne samo četiri građana. Mislim da zemljoradnik neće sam sebi napraviti plug ako ovaj treba da bude dobar, nit ašov, ni drugo oruđe koje je potrebno za zemljoradnju. Tako isto je i sa zidarom, a i njemu su potrebni mnogi predmeti; isto je i sa tkačem i obućarom...«⁶⁹

Ovu ideju o podjeli rada unutar modernog konteksta razvit će Karl Marx. On govori kako je podjela rada, kako duhovnog tako i materijalnog, osnova za eksploataciju radništva. Materijalni se rad odnosi na proizvodnju materijalnog života, a duhovni rad na proizvodnju misli i svijesti.⁷⁰

Nakon te opaske, samo ćemo iznijeti što je Aristotel rekao o stvaranju zajednica i, naposljetku, same države. On se u principu slaže s Platonom, tek ukazuje još na neke probleme na koje mogu naići zajednice u nastajanju prilikom uređenja vlastitih odnosa. On već naslućuje dihotomiju zajednički↔individualni interes.

»Da im ništa ne bude zajedničko, bjelodano je nemoguće (jer država je neko zajedništvo, i prvo moraju imati zajedničko mjesto; naime, mjesto jednoga grada je jedno, i građani su oni koji sudjeluju u jednome gradu). Ali - od onih stvari koje se mogu zajednički imati - da li je najbolje da sve budu zajedničke u gradu koji treba biti skladno uređen, ili je bolje da jedne budu zajedničke, a druge ne?«⁷¹

Dakle, može se reći kako je od početka civilizacija glavni motivator za udruživanje ljudi bio zajednički interes praktične podjele rada. I to od prvih plemena *homo sapiens sapiensa* u prapovijesti, pa sve do antičke Helade i Rima. U starom su se vijeku već počeli javljati termini koji su označavali pripadnost jednoj zajednici, ali sve do 19. stoljeća ti su termini samo označavali političku pripadnost nekoj zajednici, a ne etničku. Narodi – premda su postojali od najranijih doba. Kao etničke kategorije i znak pripadnosti nekome narodu javljaju se tek nakon »Proljeća naroda«, što je skupni naziv za sve revolucije 1848./1849. godine koje su zahvatile većinu država tadašnje Europe.⁷² Nacionalni romantizmi ovoga doba razlog su zašto je u modernom dobu za formiranje identiteta postala ključna etnička pripadnost jednoj zajednici (naciji). Marx je te procese, pošto je bio suvremenik tih događaja, primijetio i zbog toga je gajio svoj optimizam u sigurnu konačnu pobjedu proletarijata koja će se prvo morati ostvariti na nacionalnim razinama. Ostvarivanje proleterske revolucije na nacionalnim

⁶⁹ Platon, *Država*, str. 49.

⁷⁰ Engels, Marx, »Njemačka ideologija« u: *Rani radovi*, str. 313.

⁷¹ Aristotel, *Politika*, str. 29.

⁷² Revolucija 1848–49. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 30. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52630>>.

razinama omogućilo bi stvaranje jedne istinske zajednice, koji će uistinu biti zajednica zahvaljujući identificiranju s komunističkom idejom i revolucijom.

»Premda nije po sadržaju, ipak je isprva borba proletarijata protiv buržoazije po obliku nacionalna. Razumije se, proletarijat svake zemlje mora najprije svršiti s vlastitom buržoazijom.«⁷³

Osim političke pripadnosti, tako i nacionalna i etnička mogu biti osnova za stvaranje zajedničkog identiteta. Pokazalo se zapravo da je i sama kultura, koja je produkt naroda, itekako moćan faktor u formiranju zajedničkog identiteta. Na početku 20. stoljeća to nam je postalo očiglednim u djelovanju fašista i nacional-socijalista. Uz kulturu neizbježno dolazi i tradicija, koja je možda najočitiiji primjer indoktrinacije. Upravo ta kultura jest bila razlog sukoba na područjima u kojima se nacionalna svijest razvila na temelju etničke pripadnosti. Slavoj Žižek u knjizi *O nasilju*, govori kako su kulture problem i izvor nasilnih tendencija u modernom dobu:

»Neposredni odgovor nalazi se u temeljnoj ideološkoj kategoriji liberalnog multikulturalizma: to je 'kulturalizacija politike'. Političke različitosti uvjetovane političkim nejednakostima ili ekonomskom eksploatacijom postale su prirodne i neutralizirane kao 'kulturalne' razlike, odnosno proglašene različitim 'životnim stilovima' koji su nešto dano, nešto što se ne može nadići: njih se jedino može 'tolerirati'. Takav stav zahtijeva odgovor koji je ponudio Walter Benjamin: *od kulturalizacije politike do politizacije kulture*. Uzrok te kulturalizacije je povlačenje, neuspjeh izravnih političkih rješenja poput države blagostanja ili raznorodnih socijalističkih projekata. Tolerancija predstavlja njihov post-politički *ersatz*.«⁷⁴

O kulturi kao jednom ideološkom simbolu malo ćemo kasnije govoriti kada se budemo pozabavili procesima indoktrinacije i fašizacije. Zasad je ovdje dovoljno reći kako kultura kao i nacija može biti jedan ideološki simbol kojime se ideologija služi u svrhu mijenjanja predodžbe svijeta u i oko *individuuma*/subjekta. Premda je kniga napisana na samom početku 21. stoljeća, Slavoj Žižek je također ukazao na još jedan »novi« način stvaranja zajedničkog identiteta. Taj novi način on naziva »identitetskim prošivanjem« (Lacan), a usko je vezan uz ono što smo mi ranije nazvali ideološkim simbolima. Ovaj način stvaranja zajedničkog identiteta postao je vrlo popularan unazad zadnjih nekoliko godina, a ako bismo morali uzeti kao neki prijelomni događaj koji je započeo tu novu praksu identificiranja, možemo uzeti

⁷³ Marx, *Komunistički manifest*, str. 49.

⁷⁴ Slavoj Žižek, *O nasilju* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2008), str. 118.

predsjedničke izbore u SAD, 2016. Ono što je Žižek primijetio početkom stoljeća, a postalo je izrazito očito od upravo navedenog događaja, jest to da su ljudi počeli stvarati osjećaj zajedništva na temelju ideološke pripadnosti. Liberali nasuprot republikanaca, *pro-life* nasuprot *pro-choice*, kapitalisti protiv socijalista i da ne nabrajam dalje. Pogledajmo još jednom što nam je to Žižek rekao prije nekih 30 godina:

»Ono što je u pitanju kod ideološke borbe je koja će to od `čvorišnih točaka`, prošivnih bodova, totalizirati, uključiti u svoj niz ekvivalencija ove slobodnolebdeće elemente. Danas je npr. `sloboda` ulog u borbi neokonzervativizma i društvene demokracije: neokonzervativci nastoje pokazati kako egalitarne demokracije, utjelovljene u socijalnoj državi, nužno vode novim oblicima ropstva, ovisnosti pojedinca o totalitarnoj državi, dok socijal-demokrati naglašavaju kako se sloboda pojedinca, da bi ona uopće imala smisla, mora oslanjati o demokratski društveni život, jednakost u ekonomskim prilikama, itd.«⁷⁵

Rekao sam već, kroz riječi Althussera i Marxa, kako se ideologija čini kao nešto *imaginarno* ili riječima Žižeka *sublimno*. Situacija je takva upravo zbog onoga što se ovdje događa »identitetsko prošivanje« se događa kada ideolozi uzimaju nekakvu ideju i onda je »prošiju« sa nekakvim značenjem. Žižek se ovdje služi Lacanovom terminologijom, ali uzmimo konkretno jedan dio te prakse. Ako želimo analizirati bilo koji predsjednički govor koji se dotiče komunizma, najbolji su primjeri Kennedyjev ili Reaganov govor u Berlinu, primjetit će se sasvim izvjesno preklapanje. Kennedy govori o tome kako su svi ljudi u zapadnom Berlinu slobodni ljudi te da je napor svakog stanovnika zapadnog Berlina napor svakog slobodnog čovjeka u svijetu. Ono što se implicira jest kako je komunizam prijetnja slobodi zapadne civilizacije te da on ugrožava zapadnjački »način života«. ⁷⁶ Ove su sintagme zapravo u biti samo zašivene na pojam, od strane onih što prakticiraju ovu retoriku, političke autonomije. Međutim, da se govorilo kako je komunizam prijetnja za političku autonomiju SAD tisuće kilometara udaljen od Rusije (ako ne računamo na Aljasku) nijedan Amerikanac, ne bi stupio niti na tlo Koreje, a pogotovo ne na tlo Vijetnama. Ideološka obmana u svome funkcioniranju morala je dati takav nekovrsan moćan i borbe vrijedan simbol, a za kojeg bi ljudi bili spremni umrijeti. S druge strane oceana, SSSR je u svojoj retorici isto više-manje tvrdio kako je zapadni imperijalizam bio prijetnja za njihov način života. Uglavnom, nitko nije ostao nedužan. Žižekova je definicija objašnjenog procesa:

⁷⁵ Žižek, *Sublimni objekt ideologije*, str. 126.

⁷⁶ Žižek, *O nasilju* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2008), str. 118.

»'Prošivanje' izvodi totalitarizaciju kojom se to slobodno lebdenje ideologijskih elemenata zaustavlja, učvršćuje – a to znači da oni postaju dijelovima strukturirane mreže značenja.«⁷⁷

Možda se zapravo obistini ono Marxovo proročanstvo o kraju nacija.⁷⁸ Jedino što će samo vrijeme pokazati u ime koje će se ideje ljudi onda ujediniti. Jer očito, za stvaranje zajedničkog identiteta, dovoljna je samo jedna dovoljno moćna i primamljiva ideja. Je li, uistinu?

⁷⁷ Žižek, *Sublimni objekt ideologije*, str. 126.

⁷⁸ Marx, *Komunistički manifest*, str. 49-51.

2.2. Indoktrinacija

2.2.1. Ideološka asimilacija

Pošto smo raspravili o tome kako ideologija funkcionira na najopćenitijoj razini, te smo njene teorijske elemente apstrahirali što je to najviše moguće, treba se reći nešto o tome na koje načine ideologija ostvaruje svoj konačni cilj. Konačni cilj svake ideologije (za politiku) jest suspendiranje pojedinačnog idejnog sklopa svakog *individuuma*, pa stoga taj cilj možemo nazvati ideološkom *asimilacijom*. Postoje dva načina ostvarivanja ideološke asimilacije: jedan je način putem odgoja, kulture i tradicije, a drugi je onaj kojim se ideolozi služe kada je asimilacija u kratkom vremenskom periodu od presudne važnosti za interese ideologa, a to je – propaganda. Milan Polić jedan od naših najpoznatijih »filozofa odgoja«, kada je pisao knjigu *Odgoj i svijest*, osvrnuo se na zahtjev školske prakse da se hrvatsko obrazovanje i odgoj »deideologiziraju«. ⁷⁹ U svrhu toga pokušao je naći nemarksističku definiciju ideologije, a što je bio novum za okolnosti u kojima je i on sam bio odgojan za vrijeme SFRJ. Pronašao je bio sljedeće definicije:

»*Ideologija*- 1. *zast.* proučavanje ideja i rad na idejama 2. primijenjeno mišljenje, ukupnost pojmova i konstrukcija u različitim oblicima svijesti usmjereni na izravno ostvarivanje i praktično djelovanje 3. ukupnost filozofskih, društvenih, političkih, moralnih, religioznih itd. ideja svojstvenih jednome razdoblju ili jednoj društvenoj skupini.«⁸⁰

Definicije pod brojem 2 i 3 zapravo su vrlo slične onome što je na početku rada bilo definirano kao ideologija, za pojedinca. 'Pojedinačna ideologija' bio je termin koji je također ranije ovdje korišten. Ovaj termin 'ideologija', pak, za potrebe je rada ipak prikladniji, jer, kao što smo ranije rekli, termin svjetonazor implicira kako subjekt promatra svijet kao puki objekt, te da se unutar opsega tog pojma barem ne implicira subjektovo aktivno podražavanje svijeta kojeg je i sam dio. Drugim riječima, svjetonazor ne implicira to kako subjekt svojim djelovanjem utječe na svijet u kojem živi. Termin *ideologija* upravo zahvaća ono što se navodi u definiciji broj 2. Louis Althusser to govori na sljedeći način:

»Ova teza služi pojašnjenju naše poslednje teze: ideologija ne postoji osim putem subjekta i za subjekte. Znači: ideologija postoji samo za konkretne subjekte i ova namena

⁷⁹ Milan Polić, *Odgoj i svijest* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1993.), na str. 127-128.

⁸⁰ Polić, *Odgoj i svijest*, str. 131-132.

ideologije je jedino moguća putem subjekta: znači, *putem kategorije subjekta* i njegovog funkcionisanja.«⁸¹

Iz navedenoga bi mogli reći kako je zapravo krajnji cilj ideologije usmjereno djelovanje (funkcioniranje) subjekta, ali ipak zato što smo rekli kako postoji ideologija za politiku možemo ovdje intervenirati te reći kako je djelovanje subjekta ipak krajnji cilj politike. Tako se možemo ograničiti na područje teorijskoga. Samo još jedna napomena uz tu misao: ipak, na kraju krajeva, ideologija funkcionira putem ranije definiranih simbola koji su pojmovi, ako ne ništa drugo. Marx je tako kritizirao već Hegelovo inzistiranje na Pojmu kao Istini:

»Starohegelijanci su sve shvatili čim je to bilo svedeno na jednu Hegelovu logičku kategoriju. Mladohegelijanci su sve kritizirali, podmećući svemu religiozne predodžbe, ili su pak sve proglašavali teološkim. Mladohegelijanci su se slagali sa starohegelijancima u vjeri, da u postojećem svijetu vladaju *religija, pojmovi, opće*. Samo se jedni bore protiv te vladavine kao uzurpacije, dok je drugi slave kao zakonitu.«⁸²

Ako nastavimo na tragu Marxove riječi, mogli bismo zapravo reći kako je ideološka asimilacija jednaka onome kada on kaže da dolazi do »proizvodnje svijesti«. U duhu takvog gledanja na ovu problematiku, mogli bismo i reći kako je zapravo asimilacija ostvarena u onom trenutku kada se svijest *individuuma*, dakle ona koju on samostalno stvara bez utjecaja okoline (zajednice, ideologa), mijenja sa sviješću proizvedenom od strane onih koji tu svijest proizvode. Konkretnije, u marksističkom žargonu, to znači vladajuće klase odnosno buržoazije.

»Budući da su prema njihovoj fantaziji odnosi ljudi, čitavo njihovo djelovanje, njihovi okovi i ograde proizvodi njihove svijesti, to mladohegelijanci postavljaju konzekventno na moralni zahtjev, da svoju sadašnju svijest zamijene s ljudskom kritičnom ili egoističnom sviješću i da na taj način odstrane svoje ograde. Ovaj zahtjev za izmjenom svijesti svodi se na zahtjev drugačije interpretacije postojećega, t.j. da se ono prizna pomoću jedne druge interpretacije.«⁸³

⁸¹ Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparat*, str. 64.

⁸² Engels, Marx, »Njemačka ideologija« u: *Rani radovi*, str. 287.

⁸³ Isto.

Ono što ovdje Marx naziva »moralnim zahtjevom«, Althusser kasnije proširuje sa terminom »interpelacije«⁸⁴, ponovno pritom ukazujući na važnost kategorije identiteta. Međutim, Althusser ovdje govori samo o identitetu pojedinca ne ukazujući na ono što je već rečeno o nužnosti za razvijanjem zajedničkog identiteta, premda to je možda za njega nešto što se odvija tek nakon procesa asimilacije.

»Ustvrdićemo da ideologija `dela` ili `funkcioniše` tako što `regrutuje` subjekte među individuama (regrutuje ih sve) ili `transformiše` individue u subjekte (transformiše ih sve) upravo onom operacijom koju smo nazvali *interpelacijom* i koja se može zamisliti kao najobičnije svakodnevno policijsko (ili drugo) pozivanje: `Hej ti tamo!`.«⁸⁵

Promjena svijesti; ideološka asimilacija, etičko uvjetovanje kojim je nastao kapitalizam, odnosno liberalni kapitalizam, ako je za vjerovati Maxu Weberu.⁸⁶ Koju god sintagmu upotrijebili, krajnja je svrha uvijek ista: putem teorijskog izazvati konkretno i specifično praktičko djelovanje. Prema tome, možemo reći zajedno s Althusserom:

»To znači da ideologija *nema spoljašnost* (za sebe), već da istovremeno *nije ništa do spoljašnost* (za nauku i realnost).«⁸⁷

Ovo razilaženje u terminologiji pri opisivanju samog fenomena ideologije—premda svi referiramo na isti predmet—krajnje je neobična, ali ipak nije iznenađujuća. Svi se slažu u istome: ideologija je nekavrst predstave, kako funkcionira u sferi teorije dok su njeni rezultati vidljivi samo u praksi, te da postoje paradigme (simboli) kao vrhunski ideali i ciljevi njihova praktičnog djelovanja. Možda je prednost nazivanja momenta kada ideologija suspendira pojedinca u svrhu ideologije za politiku (mogli bi reći ideologije zajednice, uzimajući u obzir izdvojene definicije u Polićevoj knjizi *Odgoj i svijest*) kao »ideološkom asimilacijom«, a sve se to nadovezuje na ranije spomenute procese indoktrinacije. Tamo gdje je odgoj, kultura i tradicija nenasilna ideološka asimilacija, propaganda je nasilna ideološka asimilacija. Primjerice, Edgar Morin to naziva kulturnim *imprintingom* i normalizacijom. Kako bismo vidjeli koliko različitih interpretacija i artikulacija onoga što pokušavamo zahvatiti, ovdje postoji:

⁸⁴ Interpelacija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 30. 6. 2022. URL:<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27661>>.

⁸⁵ Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, str. 69.

⁸⁶ Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, str. 21.-24.

⁸⁷ Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, str. 71.

»Tu se nalazi *kulturni imprinting*, matrična šablona koja upisuje konformizam u dubini, te postoji *normalizacija* koja odstranjuje sve ono što bi je moglo osporiti. *Imprinting* je termin kojeg je Konrad Lorentz predložio da bi imenovao taj neizbrisivi pečat koji prva prvcata iskustva utiskuju mladunčetu (kao što ptičica kad se izlegne slijedi kao svoju majku prvo živo biće koje joj se ukaže, a što nam je već ispričao Andersen u bajci o ružnom pačetu).«⁸⁸

2.2.2. *Odgoj, kultura i tradicija*

O važnosti odgoja za samoodržavanje zajednice već su govorili Platon i Aristotel, i to je nešto bjelodano svakome tko imalo razmisli o svrsi i prirodi samoga odgoja. Prvi koji su razmišljali o tome ipak su primijetili neke probleme sa samim odgojem, te su zajednici odredili odgoj, te kulturu i tradiciju što proizlaze iz nje. Međutim, možemo samo ukazati kako je u razdoblju prapovijesti odgoj zapravo proizašao iz kulture i tradicije, te je služio kao način samoodržavanja tih kultura i tradicija. Tek, dakle, od početka povijesti (izum pisma uzima se kao epohalna točka tog prijelaza) moglo je doći do toga da odgoj postane primaran način za održavanja običaja i *etosa* jedne zajednice. Zato se Platon i Aristotel uvelike koncentriraju na odgoj kao mjerodavan faktor toga procesa. Također, kada suprotstavimo pojam 'odgoja' pojmovima 'kulture' i 'tradicije' u samom terminu 'odgoj' imamo neki prizvuk racionalnosti dok kultura i tradicija imaju stanovitu, ne bih rekao iracionalnu, ali definitivno dimenziju *nesvjesnoga*. Zato, kada govorimo o prapovijesnim zajednicama, govorimo o kulturama (vučedolska, halštatska kultura itd.). Stvar je bila u tome što se zajednice prvih *homo sapiens sapiensa*, znale iz prakse što je dobro za produženje vrste, ali jednostavno još nisu imale teorijsku osnovu da opravdaju zašto se neke stvari trebaju raditi, a druge ne. Teoretiziranje odgoja kao politički važnog čimbenika počinje s *Državom*. Jedan je od primjera eto kada Sokrat i Adeimant raspravljaju od negativnom učinku pjesništva na mladež:

»-Već na prvu i najvažniju priču o najvažnijim stvarima koju pripovjedač nije lepo sastavio, a koja, naime, kazuje da je Uran uradio ono što Hesiod pripoveda i kako mu se Kron za to osvetio; sama Kronova dela i strahote, koje je propatio od svoga sina, mislim da ne bi trebalo tako olako pripovedati pred nerazumnom svetinom i nedoraslom decom. Čak i kad bi Kronova dela i način na koji je njegov sin s njim postupao bili istiniti, trebalo bi o tome ćutati; a kad bi se o svemu tome ipak moralo govoriti, to bi trebalo činiti u tajnosti, pred najmanjim

⁸⁸ Edgar Morin, *Odgoj za budućnost* (Zagreb: Educa, 2002), str. 34.

mogućim brojem slušalaca, od kojih će se prethodno zahtevati da na žrtvu prinesu ne svinju, nego neku skupocenu i retku zverku, ne bi li se tim načinom što više smanjio broj slušalaca.

-To su zaista opasne priče- reče Adeimant.

-Stoga će one, dragi Adeimante, biti zabranjene u našoj državi. Takve stvari se ne smeju govoriti mladom čoveku, jer bi u protivnom ovaj mogao pomisliti da ne čini ništa neobično kad zagazi u najveće zločine i ako ga spopadne želja za osvetom za nepravde koje mu je počinio njegov otac, jer bi se u tom slučaju ponašao kao prvi i najveći bogovi.«⁸⁹

Zatim imamo još primjera u *Državi*, recimo kada se raspravlja o odgoju žena i djece u petoj knjizi.⁹⁰ Dodatno tome, Platon spominje odgoj vladara i čuvara koji trebaju paziti na državni poredak i održavati ga.⁹¹ Isto primjećuje i Aristotel u petoj knjizi *Politike*:

»Nu najveće od svega spomenutoga za trajnost državnog poretka, a što sada zapostavljaju svi, svakako je odgoj primjeren [dotičnom] državnom poretku. Jer nikakve koristi ni od najkorisnijih zakona i uz koje pristaju svi građani, ne budu li [mladi] privikavani i odgajani u duhu državnog poretka: ako su zakoni pučke vladavine, pučanski, a ako pak manjinske vladavine, onda u duhu vladavine nekolicine.«⁹²

Unutar sfere odgoja pa shodno tome kulture i tradicije događa se ono što Žižek naziva–u duhu lacanovske tradicije *transferom*. Taj je transfer, međutim, ono što možemo nazvati transferom vrijednosti (ili simbola) u ovome kontekstu.

»Da bismo to potpuno zahvatili, trebamo se samo sjetiti prethodno navedenog primjera ideologijskog `prošivanja`: u ideologijskom prostoru lebde označitelji poput `slobode`, `države`, `pravde`, `mira`...a zatim je njihov lanac nadomješten nekim označiteljem-gospodarom (`komunizam`) koji retroaktivno određuje njihovo (komunističko) značenje: `sloboda` je djelotvorna jedino prevladavanjem građanske formalne slobode, koja je samo oblik ropstva; `država` je sredstvo kojim vladajuća klasa osigurava uvjete svoje vladavine...«

93

Iz navedenoga se može vidjeti razlog zašto svi oni, kada grade svoje „idealne“ države polaze od toga što prvo grade »idealno« oblik odgoja. Jer ipak, putem se odgoja trebaju

⁸⁹ Platon, *Država*, str. 58.

⁹⁰ Isto, str. 136-139.

⁹¹ Isto, str. 95-99.

⁹² Aristotel, *Politika*, str. 181.

⁹³ Žižek, *Sublimni objekt ideologije*, str. 144.

usaditi oni ideološki simboli i ideali ideoloških sustava (algoritama). To su, dakle, ideali ideološkog sustava (algoritma), a ne ideali pojedinca.

»To samoljublje, ako sebe napravi zakonodavnim i bezuvjetnim praktičkim principom, može se nazvati *umišljenost*. Dakle, moralni zakon, koji je jedini istinski (naime u svakom pogledu) objektivan, posve isključuje utjecaj samoljublja na najviši praktički princip i beskonačno ograničava umišljenost, koja subjektivne uvjete samoljublja propisuje kao zakone. Što je, dakle, u našem vlastitom sudu na uštrb našoj umišljenosti, to ponižava.«⁹⁴

Na ovo smo već bili ukazali kada smo govorili o dihotomiji zajednički↔individualni interesi, pri čemu su Hegel i Kant bili stali na stranu zajedničkih interesa, koji bi putem odgoja trebali zamijeniti interese individua. Kant i Hegel su, naime čak, inzistirali na tome da je dužnost svakoga od nas suspenzija *samoljublja* u svrhu zajedničkog interesa što ga propisuje ideologija. Tako je to u kategoričkom imperativu,⁹⁵ a vidljivo je u tezi o apsolutnoj biti dužnosti koju pojedinac ima prema ljudskom zakonu (državi).

»Samosvijest zna dužnost kao apsolutnu bit; ona je vezana samo njome, a ta je supstancija njezina vlastita čista svijest; dužnost ne može za nju dobiti oblik nečega tuđeg.«⁹⁶

Kant u *Kritici praktičnog uma* to formulira sljedećim riječima:

»Moralni je zakon naime za volju najsavršenijeg bića zakon *svetosti*, ali za volju svakog konačnog umnog bića zakon *dužnosti*, moralnog primoravanja i njezina određivanja radnji pomoću *štovanja* tog zakona i iz strahopočitanja prema njegovoj dužnosti.«⁹⁷

Ovo je podrijetlo *dužnosti* kao ideološkoga simbola, koji će uvelike biti iskorišten u svrhe velikih svjetskih ideologija poput liberalnog kapitalizma, realnog socijalizma i nacional-socijalizma na koncu i fašizma. Odgoj, obrazovanje, kultura i tradicija oni su čimbenici koji bi taj ideološki simbol trebali asimilirati u pojedinca/*individuuma*. Taj proces traje od najranije dobi, te da bi postupno bio dovršen do zrelosti. Althusser nam ukazuje na to kada govori o obrazovanju kao *državnom ideološkom aparatu*:

»Ona uzima decu iz svih klasa u vrlo mladom dobu, a potom godinama uz pomoć novih ili starih metoda, u dobu kada su deca 'najranjivija', stešnjena između državnog aparata

⁹⁴ Immanuel Kant, *Kritika praktičnog uma* (Zagreb: Naprijed, 1990), str. 115.

⁹⁵ Kategorički imperativ. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 7. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30862>>.

⁹⁶ Georg W.F. Hegel, *Fenomenologija duha* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2000), str. 389.

⁹⁷ Kant, *Kritika praktičnog uma*, str. 115.

porodice i državnog aparata škole, utiskuje 'veštine' uvijene u vladajuću ideologiju (francuski, aritmetika, poznavanje prirode, nauke, književnost), ili jednostavno vladajuću ideologiju u čistom stanju (moral, građansko obrazovanje, filozofija). Negde oko šesnaeste godine, ogroman broj mladih zaglavljuje 'u proizvodnji': to su fizički radnici ili sitno seljaštvo. Drugi deo mladih koji se može školovati nastavlja: u svakom slučaju, nastavljaju nešto dalje dok ne zaglave i ispune radna mesta malih i srednjih kadrova, radnika, malih ili srednjih funkcionera, sitne buržoazije svake vrste. Poslednji deo dostiže vrh, ili da bi zaglavio u intelektualnoj poluzaposlenosti, ili da bi stvorio, kao i 'intelektualci kolektivni radnici', činioce eksploatacije (kapitalisti, menadžeri), činioce represije (vojnici, policajci, političari, administratori itd.) i profesionalne ideologe (sveštenici svake vrste od kojih su većina ubeđeni 'laici').⁹⁸

2.2.3. O opasnostima u odgoju, kulturi i tradiciji

Zbog te činjenice da se s odgojom i obrazovanjem počinje u najranijoj dobi kada su ljudski umovi najranjiviji⁹⁹ i k tome još najpovodljiviji, javila se potreba za kritikom odgoja kao djelatnosti. Marx je tvrdio kako je odgoj proizvodnja svijesti i jedan od načina suzbijanja proleterske revolucije odnosno stvarnog oslobođenja čovjeka (pojedince/*individuuma*),¹⁰⁰ to jest da je odgoj zapravo duhovna nadgradnja (sila) kojom se buržoazija zadržava na vlasti kao dominantna klasa.¹⁰¹ Tim problemima pokušava se aktivno doskočiti u filozofiji odgoja i pedagogiji 21. st. ukazujući na potrebnu za suvremenim odgojom usmjerenom na osobitost pojedinca ili humanim obrazovanjem.¹⁰² Izdvojimo neke od primjera takvih zahtjeva:

»Obrazovanje budućnosti morat će biti takvo temeljno i univerzalno obrazovanje kome će se u središtu nalaziti čovjekovo stanje kao takvo. Nalazimo se u planetarnoj eri; zajednička pustolovina obuhvaća sve ljude bez obzira gdje bili. Oni se pak moraju prepoznati u svojoj zajedničkoj ljudskosti, ali istodobno prepoznati kulturnu raznolikost koja je inherentna svemu što je ljudsko.

Prepoznati ljudsko stanje znači prije svega smjestiti čovjeka u svemir, a ne odvojiti ga od njega. Kao što smo već vidjeli (usp. poglavlje 1), svaka spoznaja, kako bi bila valjana,

⁹⁸ Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, str. 43-44.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Marx, *Komunistički manifest*, str. 71.

¹⁰¹ Engels, Marx, »Njemačka ideologija« u: *Rani radovi*, str. 313.

¹⁰² Polić, *Odgoj i svijest*, str. 99-101.

mora kontekstualizirati svoj predmet. Pitanje `Tko smo?' neodvojivo je od pitanja `Gdje smo?', `Odakle dolazimo?', `Kamo idemo?'.«¹⁰³

Ono čega se konkretno moramo paziti, implicira Morin, su takozvane „*Intelektualne zablude*“. Gdje je se očito referira na ideološke i praktične posljedice nacional-socijalizma, fašizma, komunizma i svih ostalih malignih ideoloških sustava:

»Intelektualne zablude

Naši idejni sustavi (teorije, doktrine, ideologije), ne samo da su podložni griješenju, nego štoviše podržavaju zablude i iluzije koje su u njih upisane. U organizatorskoj je logici svakog idejnog sustava da se opire informaciji koja mu ne odgovara, ili koju ne može integrirati. Teorije se odupiru neprijateljskim teorijama ili protivnim argumentacijama. Iako su znanstvene teorije jedine koje mogu prihvatiti mogućnost njihova pobijanja, i one naginju iskazivanju toga otpora. Što se tiče doktrina, to su teorije zatvorene oko samih sebe i apsolutno uvjerenе u svoju istinu: za njih je znano da su posve neranjive na svaku kritiku koja želi ukazati na njihove zablude.«¹⁰⁴

Edgar Morin, kada ovdje govori, naravno u najopćenitijem smislu, o doktrinama i ideologijama, uvjeren je da neke mogu biti nenamjerno obmanujuće. Na primjer, geocentrička slika svemira nije bila namjerna, jer je jednostavno do Kopernika i Galileja, zbog ograničenosti naše osjetilne spoznaje, to bila vladajuća teorija o svemiru. Kada govorimo u kontekstu ideologije, a pogotovo ideologijâ kao što su na primjer nacional-socijalizam ili fašizam (kod liberalnog kapitalizma i socijalizma to ovisi o pojedinačnom slučaju, odnosno od države do države) nije u pitanju zabluda nego aktivno makijavelističko djelovanje,¹⁰⁵ ili »volja za moć« rečeno nietzscheanski. Pogledajmo još koji argument za nove oblike odgoja:

»Odgajatelj dakle ne oblikuje odgajanika za neku društvenu funkciju ili poželjnu ulogu, kao što to manipulator čini s djetetom, već djetetu pomaže da oblikuje samo sebe, tj. da stane na svoje noge, da postane *svoje*, da bude slobodno ili jednostavno da bude *osoba*. Jer biti osoba to znači upravo, kao što je u početku rečeno, *biti svoj* ili *o sebi* neposredno ovisan. Djelovati kao autonomno (samozakonodavno) biće.«¹⁰⁶

¹⁰³ Morin, *Odgaj za budućnost*, na str.[53].

¹⁰⁴ Isto, na str. 28.

¹⁰⁵ Frangeš, *Machiavelli i makjavelizam*, str. 140.

¹⁰⁶ Milan Polić, *Činjenice i vrijednosti* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2006), str. 28.

Kako bi se zapravo u potpunosti pokušali odriješiti »zla« ili »zabluda«, eufemistički rečeno, nije dovoljno preorganizirati sam odgoj. Potrebno je još osvijestiti ljude o problemima unutar velikih zapadnih tradicija koji su prouzrokovani djelovanjem na psihu pojedinca. Na to je već bio ukazao Sigmund Freud, a Željko Loparić to objašnjava na sljedeći način:

»Na taj način kult povratka ljubavi ili mržnje ustaljenih u *idu*, i posredovanih *ego*-užitkom, ugrožava naše uklapanje u realno i mogućnosti razvoja uzvišenijih vrijednosti... Osim što dozvoljava klasifikaciju opasnosti i lokalizaciju njihovih izvora u psihičkim instancijama, ili, govoreći na nesubjektivistički način, u tradicijama Zapada, Freudova doktrina pruža također kritiku tih tradicija kao ideoloških tvorevina, ili, kako to sada možemo reći, dijagnoze njihove opasnosti. Ta se kritika ostvaruje unutar logocentrizma. Kao nasljednik kantovskog logocentrizma, Freud će sve tradicije, s jedinim izuzetkom znanosti, proglasiti iluzijama. Govoreći da njegova nada leži u bogu Logosu, Freud *de facto* potvrđuje svoju vjeru u snagu pogrešivog znanstvenog uma koji nije više antički *nous* kao kozmički ili božanski princip (on će kao Kant odbaciti bilo kakvu ideju o supstancijalnom umu u prirodi ili povijesti, uključujući Hegelovu).«¹⁰⁷

Ove tri velike tradicije, od kojih je jedna već spomenuta jesu: *fiziocentrizam* (ukratko objašnjeno, vjerovanje da svijetom upravljaju nesvjesne sile, nasljednica dionizijske tradicije); *logocentrizam* (vjerovanje da postoji nekakav zakon koji upravlja svijetom *Logos*) i *nomocentrizam* (vjerovanje da se život treba oblikovati prema zakonima danim od Boga, Judaizam i Kršćanstvo).¹⁰⁸ Te tri tradicije možemo uzeti kao najopćenitije forme ideologijâ. Loparić nam ukazuje da se zlo javlja u onom trenutku kada dolazi do sukoba između tih ideoloških tradicija te da je zapravo kultura suvremenog zapada sinkretizam tih triju tradicija. Prostor za nasiljem (kao u nacizmu, fašizmu) nastaje u onome trenutku kada ideolozi jedne tradicije pokušaju isključiti počela ili ideje što su u društvo došle iz drugih tradicija. Na primjer, isključivanjem *nomocentrizma* iz pozicije *logocentrizma* (nacional-socijalisti).¹⁰⁹ Problem se, naizgled čini nerješivim jer su zakoni tih tradicija već ukorijenjeni u našim mentalnim sklopovima,¹¹⁰ a samo se kvantitativno razlikujemo po tome tko kojoj tradiciji više naginje.

¹⁰⁷ Željko Loparić, *Optuženik Heidegger* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1991), str. 189.

¹⁰⁸ Loparić, *Optuženik Heidegger*, str. 186-187.

¹⁰⁹ Isto, na str. 196.-197.

¹¹⁰ Žižek, *Sublimni objekt ideologije*, na str. 58.-67.

2.3. Fašizacija

2.3.1. Uvjeti za nastajanje fašizma

Da bismo shvatili kako su nastali fašistički i nacional-socijalistički ideološki sustavi ili, ako hoćete, *algoritmi* moramo prvo analizirati uvjete ili okolnosti u kojima su se našli njihovi ideolozi. Počnimo, dakle, od ideološke simbolike. Prvo je morao nastati simbol patnje i poziva. Konkretno za Njemačku i Italiju, to je bio »novi svjetski poredak« koji je bio uređen u Versaillesu 28. lipnja 1919., potpisivanjem istoimenog ugovora u dvorcu.¹¹¹ Taj je ugovor za države koje su bile poražene (Njemačko Carstvo, Austro-Ugarska Monarhija i Otomansko Carstvo) značio potlačeni položaj u smislu globalne politike. Pored toga, ogromne ratne reparacije što su ih države Centralnih sila morale plaćati doveo je životni standard do razine krajnje bijede. To se izrazito odnosilo na Njemačku koja je, pored gubitka svojih kolonija, uspjela zadržati svoju političku i državnu koherenciju. Austro-Ugarska i Otomansko Carstvo su se raspali pa su odredbe ugovora shodno tome bile prilagođene. Italija, kao jedna od zemalja Antante, nasuprot je tome bila oštećena u Versajskom ugovoru, jer, naime, po odredbama Londonskog ugovora njoj su bili obećani značajni teritorijalni ustupci na štetu zemalja bivše Austro-Ugarske monarhije.¹¹² To su postali ideološki simboli patnje za fašizam i nacizam. S jedne strane poraz i sramota Versajskog ugovora za Njemačku, i prijevara Versajskog ugovora za Italiju. Na drugoj strani, razlog zašto je fašizam službeno stupio na snagu deset godina prije, jest taj osjećaj nepravde koji je ostao zbog neispunjavanja obveza Londonskog ugovora od strane Antante. Jer, ako je prirodno za ljude da stječu,¹¹³ onda je uskraćivanje onoga što je po dogovoru stečeno—nepravedno.

Sada kad smo obradili ovaj prvi ideološki simbol, simbol *patnje*, potrebno je da damo obećanog Mesiju koji će narod spasiti od te patnje, ropstva i svega onoga što se u retorici tih ideologijâ koristi. Ako je za vjerovati Maxu Weberu, već u samoj protestantskoj etici je nastalo plodno tlo za tako nešto. Ta osnova jest simbol poziva što ga *Führer* i *Duce* osjećaju, tj. kako moraju pomoći svome narodu. O kategoriji poziva Weber kaže slijedeće:

¹¹¹ Versailleski mirovni ugovori. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 7. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64364>>.

¹¹² Londonski ugovor. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 7. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37085>>.

¹¹³ Machiavelli, *Vladar*, str. 25.

»U pojmu poziv (*Beruf*) dolazi, dakle, do izražaja ona centralna dogma svih protestantskih denominacija koja odbacuje katoličko odvajanje kršćanskih moralnih zapovijedi i `praecepta` i `consilia` (`propisa` i `savjeta`, prev. N.M.) i kao jedino sredstvo da se bogougodno živi ne poznaje prevazilaženje unutar svjetovnog morala kaluđerskom askezom, nego isključivo ispunjavanje svjetovnih dužnosti kakve proizlaze iz životnog položaja pojedinca, koji upravo time biva njegov `poziv` (*Beruf*).«¹¹⁴

Dodajmo još k tome i uzvišeni moral i kulturu, te samu dimenziju *nadčovjeka*—koju je osmislio Nietzsche i koja je naveliko bila korištena u ovim ideologijama—evo nam razloga za naci-fašističku sveopću manipulaciju. Ista dolazi nužno uz dimenziju poziva. Tako naš algoritam zvuči otprilike ovako: *patnja naroda + mesija koji osjeća poziv da pomogne napaćenom narodu, viši čovjek koji pazi nad svojim stadom*:

»*Viši čovjek i čovjek stada*. Nedostaje li velikih ljudi, od prošćih se velikana prave polubozu ili čitavi bozi: provala religije dokazom je da čovjek u čovjeku više ne nalazi *slasti* (-`ni u ženi`, s Hamletom). Ili: puno se ljudi stavi na jedan kup, kao u parlamentima, pa se želi da djeluju kao ravni tiranima.

Ono `tiranizirajuće` činjenica je velikih ljudi: neznatnije oni *prave glupima*«¹¹⁵

Prisjetimo se još onoga što su Kant i Hegel rekli po pitanju dužnosti, te se sjetimo mogućnosti da Kant i Hegel u ovim trenucima doista reflektiraju o stvarnosti svoga vremena. Odnosno, da je simbol dužnosti već dva stoljeća ranije bio usađen u svijest svakog Nijemca, te da su ti postulati samo produkti vremena i okoline u kojoj su se ti filozofi već nalazili u vrijeme pisanja svojih djela.

»Moralni je zakon naime za volju najsavršenijeg bića zakon *svetosti*, ali za volju svakog konačnog umnog bića zakon *dužnosti*, moralnog primoravanja i njezina određivanja radnji pomoću *štovanja* tog zakona i iz strahopočitanja prema njegovoj dužnosti.«¹¹⁶

Za vrijeme Kanta ranije rečeno možda je u manjoj mjeri bilo od značenja nego za vrijeme Hegela, jer Prusija postaje značajan igrač na polju međunarodne politike tek sredinom 19. stoljeća.

¹¹⁴ Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, str. 54-55.

¹¹⁵ Friedrich Nietzsche, *Volja za moć* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2006), str. 427.

¹¹⁶ Kant, *Kritika praktičkog uma*, str. 115.

»Samosvijest zna dužnost kao apsolutnu bit; ona je vezana samo njome, a ta je supstancija njezina vlastita čista svijest; dužnost ne može za nju dobiti oblik nečega tuđega.«¹¹⁷

Prisjetimo još na koji način su o državi mislili svi oni koji su bili pobornici hegelijanske tradicije, gdje je zajednica (implicitno država) izraz ili zbiljska supstancija apsolutnog duha u smislu moralnosti. Drugim riječima, moralno je i poželjno biti odan državi, te je to putem imperativa i naša dužnost:

»Običajnosna je supstancija dakle u ovom određenju *zbiljska* supstancija, apsolutni duh *realiziran* u mnoštvu opstojeće *svijesti*; on je *zajednica*, koja *za nas* pri ulaženju u praktičko oblikovanje uma uopće bijaše apsolutna bit, pa se ovdje u svojoj istini *za sebe* samu pojavila kao svjesna običajnosna bit i kao *bit za svijest*, što je mi imamo za predmet. Ona je duh, koji je *za sebe*, tim što se održava u *odsjaju* individua, a *po sebi* ili supstancija, tim što nju održava u sebi. Kao *zbiljska supstancija* on je *jedan narod*, kao *zbiljska svijest* on je *građanin naroda*. Ta svijest ima u jednostavnom duhu svoju *bit*, a izvjesnost same sebe u *zbiljnosti* ovog duha, u cijelom narodu, i neposredno u tome svoju *istinu*, dakle ne u nečemu što nije zbiljsko, nego u jednom duhu koji *egzistira* i *važi*.«¹¹⁸

Jedan narod, jedan duh, jedna svijest ... Kasnije to postaje *Ein Volk, Ein Geist, Ein Führer!* Dodamo li još tome na koji se način gledalo na zakon u ovom kontekstu, implicitno državnom zakonu, imamo program za jedan zasigurno odan i poslušan narod. Uzmimo još činjenicu da je Joseph Göbbels bio student književnosti i filozofije, pa je točno znao kako iskoristiti napisano u ovim knjigama. Navodno je imao toliko visoko mišljenje o sebi da su njegovi biografi bili uvjereni da za sebe misli da je upravo on novi Hegel!? Kada nije uspio objaviti svoja djela iz filozofije, životni je put našao u patriotskom pozivu ministra propagande. Hegel po pitanju ljudskog zakona, a znamo da zakon države jest najviši oblik ljudskog zakona, govori sljedeće:

»Taj se duh može nazvati ljudskim zakonom, jer je bitno u obliku *zbiljnosti svjesne same sebe*. On je u obliku općosti *poznati zakon* i *postojeći običaj*; u obliku pojedinačnosti on je zbiljska izvjesnost o samome sebi u *individuumu* uopće, a izvjesnost o sebi kao

¹¹⁷ Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 389.

¹¹⁸ Isto, str. 285-286.

jednostavnoj individualnosti on je vlada; njegova je istina otvoreno bjelodano *važnje: egzistencija*, koja za neposrednu izvjesnost ulazi u oblik slobodno otpuštena opstanka.«¹¹⁹

Ovo je ono što se je moglo jako brzo iskoristiti u propagandi nacional-socijalizma, a za osiguravanje dugotrajne budućnosti nacional-socijalizma ipak se tom odgoju trebalo pridodati malu dozu nietzscheanske dimenzije. Premda ta sintagma, »budućnost nacional-socijalizma« ulijeva tjeskobu svakom zdravo-razumnom biću, to je bilo izrazito poželjno u Weimarskoj republici, osramoćenom Versailleskim ugovorom i tlačenoj od strane istog poretka.

»*Jaki budućnosti*.-Ono što su tu i tamo polučili djelomice nevolja djelomice slučaj, uvjete za proizvodnju neke *jače vrste*: to sad možemo pojmiti i u znanju *htjeti*: možemo stvoriti uvjete u kojima će takvo uzvišenje biti moguće. 'Odgoju' je dosad u oku bila korist društva: *ne* najviša moguća korist budućnosti, nego korist upravo postojećeg društva. Za nj su se htjela 'oruđa'. Uzme li se da je *bogatstvo snage veće*, dao bi se zamisliti *odvod snaga* kojemu cilj *ne bi* slovio na korist društvu nego na kakvu buduću korist.«¹²⁰

O propagandi nacional-socijalizma naveliko je govoreno, te nema potrebe o tome previše kazivati. Dovoljno je pogledati bilo koji film iz razdoblja nacističke Njemačke da sve bude jasno po tom pitanju. *Trijumf volje* Leni Riefenstahl (1935) prikazuje nacističku propagandu na djelu i prikazuje svo beskrupulozno ideološko bombardiranje i mobiliziranje naroda retorikom prepunom simbolike koja ukazuje na višu svrhu i poziv¹²¹ Njemačkoga naroda. Isti bi trebao započeti eru „Nadžovjeka“. Naravno, Nietzsche i njegova filozofija uopće nisu odgovorni za zlonamjerna izvrtanja ideje 'Nadžovjeka', npr. iz *Zarathustre*. Iz prethodnoga citata namjerno smo izostavili dijelove koji se tiču izjednačavanja čovjeka Europe¹²² jer naravno njemačkom „Nadžovjeku“ treba se suprotstaviti nešto *slabo* i hrđavo kako bi rekli stari filozofi. To su za naciste prvenstveno bili Židovi u prvom planu, a Slaveni u drugom planu. Hitler i Hess govorili su o Židovima na sljedeći način:

»Na ovoj prvoj i najvećoj laži, da Židovstvo nije rasa, već religija, nužnim slijedom se laži zasnivaju i dalje. U njih spada i laž, koja se tiče židovskog jezika. On njemu nije sredstvo, da izrazi svoje misli, već sredstvo da ih sakrije. Dok govori francuski, misli židovski, a dok tokari njemačke stihove, samo proživljava biće svoga naroda. Dokle god Židov ne postane gospodar drugih naroda, on mora, htio to ili ne, govoriti njihovim jezikom; čim bi oni postali

¹¹⁹ Isto. str. 286.

¹²⁰ Nietzsche, *Volja za moć*, str. 435.

¹²¹ Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, str. 54-55.

¹²² Nietzsche, *Volja za moć*, str. 435.

njegove sluge, svi bi morali naučiti univerzalni jezik (npr. esperanto), tako da bi i ovim sredstvom Židovi mogli lakše njima zavladatai.«¹²³

Ovdje imamo na djelu ono o čemu Loparić govori u svome eseju *Optuženik Heidegger*, kada govori o sukobu tradicija i što je oruđe za iniciranje tog procesa:

»Sad imamo *opći kriterij* za osuđivanje tradicija kao ideologijâ: **kriterij isključivosti**. Kriterij koji, čini nam se, mora prihvatiti svaki sud koji danas nastoji prosuditi duhovnu tvorevinu kao ideološku, prikrivajuću i opasnu. Marxova teorija ideologijâ ne osigurava općenit kriterij jer je ona ideološka varijanta nomocentrizma. Isto vrijedi za proročansku kritiku tradicija što ju predlaže Levinas. Freudova kritika iluzija sa svoje je strane nasljednica logocentričnog racionalizma, čije su granice danas dovoljno poznate. Konačno, kritički potencijal Heideggerovog mišljenja o bitku ostaje u granicama iskustva snage podrijetla.«¹²⁴

Sve u svemu, kada uzmemo u obzir retoriku kojom se fašizam u općem smislu koristi, a to možemo vidjeti u onome navodu iz *Mein Kampf*, te zlom s kojim se ovdje sukobljavamo trebali bismo svakako u budućnosti raditi na tome da se induktivno proba iznaći opća formula ideološke manipulacije. Okretanje glave ili, možda još bolje, »zabijanje glave u pijesak« poput noja, nećemo moći suočiti se sa prijetnjom ponovnog povratka fašizma. Ako je za vjerovati Umberto Eco fašizam je vječan,¹²⁵ kao što je to i ideologija.¹²⁶ No prije nego se time pozabavimo, još trebamo samo jednu stvar razriješiti.

Puno je rečeno o nacional-socijalizmu, ali ne puno toga o fašizmu. Razlog tome jest dvostruke naravi. Kao prvo, fašizam je općenitiji pojam te iz toga proizlazi kako je nacional-socijalizam sofisticiraniji (konkretniji, specifičniji) oblik fašizma. Kao drugo, zbog te svoje konkretnije ili specifičnije naravi, lakše ga je prepoznati u nekoj političkoj retorici ili performansu. Umberto Eco po pitanju prirode samog fašizma nasuprot nacizmu kaže sljedeće:

»Fašizam je sigurno bio diktatura, ali nije bio potpuno totalitaran, ne toliko zbog svoje blagosti koliko zbog filozofske slabosti svoje ideologije. Suprotno ustaljenome mišljenju, talijanski fašizam nije imao svoju filozofiju.«¹²⁷

¹²³ Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Zagreb: CROATIAPROJEKT, 1999), str. 316.

¹²⁴ Loparić, *Optuženik Heidegger*, str. 197.

¹²⁵ Umberto Eco, *Vječni fašizam* (Zagreb: TIM press d.o.o., 2019), str. 28.

¹²⁶ Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, str. 50-51.

¹²⁷ Eco, *Vječni fašizam*, str. 13.

Kako bi to pokazali, dovoljno je samo uvidjeti činjenicu kako fašizam nema svoje manifestno djelo kao što je na primjer, *Komunistički manifest* ili, još bolje, *Mein Kampf*-bibliju političke propagande.¹²⁸ U tome je problem s fašizmom; može se vrlo lagano impregnirati u bilo kakav ideološki sustav i tako započeti novi proces fašizacije, primjerice *imperijalni fašizam*, *antikapitalistički fašizam*. U biti svaka konzervativna ili tradicionalna ideja jednog naroda može biti iskorištena kao simbol u fašističkoj ideologizaciji.

2.3.2. *Fašizacija danas*

Ako bismo uzeli danas htjeli pronaći nešto na *World Wide Webu* pod terminom 'fašizacija', napisano na standardnom hrvatskom jeziku, jedino što bismo uspjeli naći je znanstveni radovi i članci u časopisima s općom formulom *Fašizacija XYZ* naroda ili neke manjinske skupine na području neke od bivših republika Jugoslavije. Ako probate istu stvar napraviti na engleskom jeziku, dobit ćete slične rezultate. Jedino što ćete saznati o fašizaciji kao općem procesu fašističke indoktrinacije jest rječnička definicija pojma 'fašizacije' u njemačkome jeziku. Ono što želim reći jest da iz perspektive radikalnih neoliberala ili radikalnih socijalista termin »fašizacije« postaje ideološkim simbolom za sve ono što je kritika, ili se općenito opire ideologiji tih istih.¹²⁹ To je uglavnom argument Edgara Morina s početka priče o odgoju. Žižek je to već bio primjetio te govori o tome kako se Zapad odnosi spram Balkana:

»Već tridesetih godina je Max Horkheimer rekao: 'Tko ne želi govoriti o kapitalizmu, taj nek šuti i o fašizmu'. Danas bismo trebali reći: 'Tko ne želi govoriti o liberalnom globalnom kapitalizmu, taj nek šuti i o nacionalističkom desnom populizmu'... Za liberalnu javnost Zapada oni slikaju mračnu sliku Balkana, gdje smo svi (osim njih samih, te 'djece uma') ogrezli u opću regresiju. Takav defetistički stav naravno pada u klopku *self-fulfilling prophecy*: to je pozicija hegelovske 'lijepo duše' koja samo potajno parazitira na svijetu kojeg javno s gnušanjem osuđuje.«¹³⁰

Razlog ovome simptomu jest vrlo vjerojatno djelovanje ranije citiranog Umberta Eca, koji je navelike pisao o fašizmu kao ideologiji. Unatoč što smo ranije rekli o tome kako je

¹²⁸ Franjo Letić, »Mein Kampf-biblija političke propagande« u: Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Zagreb: CROATIAPROJEKT, 1999), str. [5]-17.

¹²⁹ Morin, *Odgoj za budućnost*, str. 28.

¹³⁰ Žižek, *Sublimni objekt ideologije*, str. 11.

fašizam jako sklon mutacijama istina jest da fašizam i njegove tipične općenite karakteristike koje Eco navodi imaju smisla. Problem sa njegovom teorijom jest u ovome dijelu:

»Ta obilježja ne mogu se usustaviti jer su mnoga međusobno proturječna i tipična su za druge oblike despotizma ili fanatizma. Ali dovoljno je da jedno od njih bude prisutno kako bi oko njega mogao koagulirati fašizam.«¹³¹

Ovaj drugi dio– koji govori da je potrebna samo jedna od karakteristika dovoljna za metamorfozu ideologije u fašizam– prouzrokovala je ono stanje modernog političkog diskursa u kojemu se fašizam u ideološkom igrokazu kojemu svjedočimo pripisuje objema stranama. Uzmimo kao primjer SAD, liberale gdje neki od radikalnih republikanaca nazivaju fašistima, zbog sinkretističke naravi njihove politike,¹³² ili bi mogli reći »multikulturalizma«. *Vice versa*, radikalni liberali optužuju republikance da su fašisti zbog konzervativizma ili tradicionalizma, ako bismo htjeli biti u duhu Umberta Eca. Naizgled zvuči kontradiktorno s onim što je ranije rečeno u prošlom podnaslovu, ali zapravo nije, jer je rečeno kako se fašizam impregnira u ideološke sustave, a ne pojedine simbole. Ove karakteristike ipak– premda uistinu jesu obilježja fašizma–trebamo sagledati iz više aspekata kako bi neki ideološki sustav nazvali fašističkim. Na kraju krajeva, svaki pojam što je opisan s više bitnih karakteristika, jasniji je i razgovjetniji. S time na umu, simptom 21. stoljeća u kojemu svako može biti fašist, mogao se lagano izbjeći da je Eco rekao kako je potrebno istodobno prisustvo makar dvije različite karakteristike i time bi se eksponencijalno smanjio broj fašista u javnom diskursu i naše mogućnosti za detektiranjem fašizma bi se obrnuto proporcionalno uvećale.

14 karakteristika *Vječnog fašizma* su ukratko sljedeće:

1. Kult tradicije;
2. Odbacivanje modernizma;
3. Iracionalizam koji ovisi o *kultu akcije zbog akcije* (u propagandi se to odnosi na sve one pozive *Duce-a* i *Führera* na djelovanje protiv neprijateljskih sila);
4. Odbijanje kriticizma, jer *neslaganje je izdaja*;
5. Neslaganje kao *znak različitosti* koji prouzrokuje *strah od različitosti* (ksenofobija);
6. Apel na *frustriranu radničku klasu*;

¹³¹ Eco, *Vječni fašizam*, str. 19.

¹³² Eco, *Vječni fašizam*, str. 20.

7. *Opsesija od zavjere* koja opet prouzrokuje ksenofobiju;

8. Varijabilna percepcija zajedničkog neprijatelja *neprijatelji su istovremeno previše jaki i slabi*, na primjer Židovi su po prirodi slab narod, ali ipak su dovoljno jaki da kontroliraju svijetom, ako hoćete po doktrini nacional-socijalizma;

9. Život je „za borbu“, a *pacifizam je, prema tomu, šurovanje s neprijateljem*, pacifizam je loš jer je *život neprekidan rat*. Po završetku kojega će biti započeto „zlatno doba“ ili doba „vječnog mira“;

10. Elitizam, odnosno *prijezir prema slabijima*;

11. Obrazovanje da *svatko bude heroj*. Snažan heroj koji se smije sudbini i smrti u lice;

12. *Mačizam* koji proizlazi iz neprestanog rata i heroizma;

13. Kvalitativni populizam, dakle ukratko to je ona ideološka iluzija da se javlja jedan individualac (*Duce, Führer*) koji vraća glas onemogućenog naroda, gdje je vođa kanal *volje naroda*;

14. „Novogovor“ jest tip govora kojim se fašizam služi. U biti on je vidljiv u propagandnoj retorici, jako jednostavan i plitak, svima razumljiv, a usmjeren je na one najosnovnije emocije čovjeka: strah, srdžbu zbog nepravde, itd.¹³³

Raniji kritički osvrt na Ecovu teoriju jest objektivna i valjana, no ipak je možda bio malo prestrog. Jer ako uzmemo u obzir Ecov znanstveni interes, a to je srednjovjekovna povijest u historiografskom pogledu činjenica jest da je srednjovjekovna filozofija bila tema njegovog doktorata¹³⁴ možemo uvidjeti stanovitu malu profesionalnu deformaciju, a to je, čini se, više uvjetovano njegovim povijesnim zvanjem. Naime, svatko tko je prošao kroz studij povijesti zna da je Srednji vijek zapravo slabo istraženi dio ljudske povijesti, a razlog tomu jest taj što nam je ostalo jako malo autentičnih izvora iz tog doba. Tek s karolinškom renesansom počinju se nalaziti pisani izvori iz kojih saznajemo okolnosti života u ranom srednjem vijeku. Stoga postoji nekakva tendencija—ovdje nije namjera zvučati ekskluzivistički ili reći kako je medievistika manje važna grana povijesti—kod onih koji se bave medievistikom da izvede hipoteze na temelju sadržaja malog u opsegu, jer kao što je rečeno, to je prisutno za razdoblje

¹³³ Eco, *Vječni fašizam*, str. 19.-27.

¹³⁴ Eco, Umberto. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 2. 7. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17030>>.

općenito. Dodajmo tome još i činjenicu da su odnosi među staležima u feudalnom društvu bili puno jednostavniji od odnosa novovjekovne države, a i sam Marx, kad se spominje feudalnog socijalizma kaže kako su ti uvjeti i okolnosti odavno nadvladane već u 19., a pogotovo bismo to mogli reći za 20. stoljeću.¹³⁵

2.3.3. Kako se obraniti od ideološke manipulacije

Kako je dosad teklo ovo izlaganje, čini se da je mogućnost obrane od ideološke manipulacije, te u isto vrijeme političke zablude, jednaka ništici. Međutim, postoji jedna sfera ljudskog djelovanja koja se bavi idejama i njihovim sustavima od 6. stoljeća p.n.e. Naravno, ovdje je riječ o filozofiji, koju se u suvremenom dobu otpisuje kao nepotrebnu znanost i djelatnost. Ipak, kako se čini da je našem vremenu—sada možda više nego ikad prije u povijesti,—potrebna filozofska djelatnost. Cinički komentar k tome bio bi sljedeći: »Zar nije upravo filozofija ta koja je iznjedrila ideje kojima su se teorijski opravdali Židovsko pitanje,«¹³⁶ od strane desnice ili Holodomor.¹³⁷ Apsolutno o tome nema potrebe raspravljati, no s druge strane, filozofija nije kriva za makijavelističko¹³⁸ iskorištavanje ideja što ih trebamo tretirati upravo kao ono što one ustvari jesu. Dakle, produkti misaonih eksperimenata i refleksija. Sam koncept napadanja neke discipline je apsurdan, jer nešto poput filozofije, kemije ili bilo koje druge znanosti ne može snositi moralnu odgovornost. Nitko, ne osuđuje medicinu jer je Mengele bio liječnik koji je koincidentno radio ono što je radio u Auschwitzu; mora li onda kemija snositi odgovornost jer su pomoću nje nacisti razvili *Zyklon B* kojim su se natapale plinske komore? Premda se ponekad čak kaže za filozofiju da je ona ideologija *par excellence!*?¹³⁹ Kao ideologija u onoj nemarksističkoj definiciji što ju izdvaja Polić¹⁴⁰ i definiciji koja je navedena na početku razrada (ideologija za pojedinca) onda se filozofija definitivno može nazvati nekovrsnom ideologijom. Filozofija kao ideologija koja proizvodi svijest¹⁴¹ to može samo biti u onome slučaju, kao što smo ranije rekli, kada se njeni produkti iskorištavaju u svrhe za koje nisu bili namijenjeni. Ako je filozofija namjerno proizvela ideje čija je svrha bila mijenjati svijet, ta je svrha jasno bila determinirana okolnostima u kojima su

¹³⁵ Marx, *Komunistički manifest*, str. 77.

¹³⁶ Židovi. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 2. 7. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67720>>.

¹³⁷ Holodomor, *Encyclopedia Britannica*, May 8, 2022. <https://www.britannica.com/event/Holodomor>. Pristupljeno 2.7.2022.

¹³⁸ Frangeš, *Machiavelli i makjavelizam*, str. 140.

¹³⁹ Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, str. 50.

¹⁴⁰ Polić, *Odgoj i svijest*, str. 131-132.

¹⁴¹ Marx, *Komunistički manifest*, str. 71.

te ideje nastale, kao što Marx kaže da feudalni socijalisti zagovaraju životne uvjete i okolnosti koje su davno preživljene¹⁴² tako i oni koji se koriste simbolima što su ih preuzeli iz filozofije, imaju svoje podrijetlo i posebnu povijest. Konkretnije, kako može proći adekvatno vrijeme za određene načine života, tako može i proći adekvatno vrijeme za primjenu filozofskih ideja.

Znači li to da se filozofski postulati i ideje trebaju u praksi u potpunosti ignorirati? Ni u kojem smislu! Filozofska načela uvijek mogu služiti kao paradigme (uzori) u djelovanju, jedino što se treba biti oprezan u primjenjivanju istih. Inače, možemo zapasti u zamku idealizma ili, kako je rečeno u filmskoj adaptaciji *Romea i Julije*(1968), Franca Zefirellija rečeno, »put do pakla popločen je dobrim namjerama«. Sad kad smo to zaključili, moramo samo reći kako treba paziti da se ne jave pojedinci ili skupine koje će ponoviti sve ono što su napravili fašisti, nacisti i realsocijalisti u međuratnom razdoblju i Drugom Svjetskom ratu. U tome će nam svakako pomoći valjani odgoj, o kojemu slušamo od *Države i Politike* pa sve do danas. To bi bio humani odgoj koji će raditi na tome da se osvijesti ono međuljudsko poštovanje koje smo imali prije ideoloških obmana od kojih je najzastupljenija ona dihotomija »mi↔oni«.

»Obrazovanje budućnosti morat će biti takvo temeljno i univerzalno obrazovanje kome će se u središtu nalaziti čovjekovo stanje kao takvo. Nalazimo se u planetarnoj eri; zajednička pustolovina obuhvaća sve ljude bez obzira gdje bili. Oni se pak moraju prepoznati u svojoj zajedničkoj ljudskosti, ali istodobno trebaju prepoznati kulturnu raznolikost inherentnu svemu što je ljudsko.

Prepoznati ljudsko stanje znači prije svega smjestiti čovjeka u svemir, a ne odvojiti ga od njega. Kao što smo već vidjeli (usp. poglavlje 1), svaka spoznaja, kako bi bila valjana, mora kontekstualizirati svoj predmet. Pitanje `Tko smo?` neodvojivo je od pitanja `Gdje smo?`, `Odakle dolazimo?`, `Kamo idemo?`.«¹⁴³

Tako oni vladajući, kojima bi bilo obvezno obrazovanje u duhu filozofije politike, ne smiju zaboraviti 4 poruke koje proizlaze iz djela Platona, Aristotela, Machiavellija i Marxa. Platonova poruka jest da je politika umijeće vođenja države prema općem dobru.¹⁴⁴ Aristotelova poruka jest da postoje valjani i loši načini djelovanja.¹⁴⁵ Machiavellijeva je poruka da krajnji cilj opravdava sredstvo međutim samo ako se ima na umu Platonova poruka

¹⁴² Isto, str. 77.

¹⁴³ Morin, *Odgoj za budućnost*, str.[53].

¹⁴⁴ Platon, *Država*, str. 201.

¹⁴⁵ Aristotel, *Politika*, str. 37-38, 97.

koja treba biti cilj tog djelovanja.¹⁴⁶ Marxova poruka jest ta da, naposljetku, život ovisi upravo o materijalnim okolnostima u kojima se nalazi, te da idealna situacija jest naprosto nemoguća u nekim okolnostima.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Frangeš, *Machiavelli i makjavelizam* u: Niccolo Machiavelli, *Vladar*, str. 141.

¹⁴⁷ Engels, Marx, »Njemačka ideologija« u: *Rani radovi*, str. 288.

3. Zaključak

Možemo zaključiti iz svega navedenoga da ljudski um funkcionira kao nekavrst stroja ili, možda, čak računala. To je primijetio već Blaise Pascal u 17. stoljeću, a to nam omogućava da na ideologiju gledamo kao nekovrsni algoritam, koji treba diktirati svako naše praktično djelovanje, kako nas kao pojedinaca tako kao i članova zajednice. Iz toga proizlazi kako možemo govoriti o dva vida ideologije: *Ideologiji za pojedinca* i *ideologiji za politiku*. *Ideologija za pojedinca* bila bi srodna onoj nemarksističkoj definiciji ideologije gdje, je ideologija sustav ideja i vjerovanja koje pružaju orijentaciju za razumijevanje stvarnosti i društveno djelovanje. Sinonim bi za ovaj termin mogao biti *svjetonazor*, no problem sa terminom svjetonazora jest u tome što se u njemu ne čuje prizvuk međuodnosa subjekt↔svijet. Kada kažemo 'svjetonazor', misli se, dakle, da onaj tko govori svijet samo promatra kao neki puki objekt čistog promatranja, dok, kako se pokazalo, ideologija zapravo obuhvaća i način na koji subjekt mijenja taj svijet, te na koji način obitava u njemu.

Ideologija za politiku i način na koji svi refleksno pomišljaju ovaj pojam razvijao se postupno, bok uz bok s politikom. Mogli bismo kod ideologije za pojedinca ovdje napisati sljedeće: ideologija↔politika. Tako, primjerice, kada je došlo do Machiavellijeva obrata u političkoj teoriji nužno je moralo doći i do obrata u načinu na koji se ideologija konstituirala, a samim time i djelovala. Opće dobro, koje je bilo vrhovni ideološki simbol, zamijenjeno je simbolom zajedničkog ili općeg interesa. Pokazat će se ipak da će pitanje interesa uvesti nove probleme za ljudske odnose unutar političkih zajednica. Aristotel je već na to bio ukazao kada je bio pričao o imovini, a Platon je to bio naslutio kada je govorio o odgoju čuvara i vladara. Znamo već kako bogatstvo »kvari ljude«, a najviše štete može počinuti kada vladari i čuvari postanu pohlepni, odnosno gramzivi.

Također, nakon ovoga moglo je doći do postupne sublimacije ideologije, kako nam govori Žižek jer simboli su se sve više počeli udaljavati od stvarnih interesa, kako onih koji vladaju tako i od onih koji bivaju vladanima još i više. Jer, ideologiju možemo smatrati još tek teorijskim opravdanjem za političkim djelovanjem, a taj disparitet između simbola i stvarnog interesa u vladanijima je sve više počeo buditi osjećaj skepticizma spram vladajućih, što je stvorilo prostor za razvijanje marksističke teorije o ideologiji kao duhovnoj nadgradnji od vladajućih klasa nad bazom vladanijima. Marx je taj sukob interesa smjestio unutar sfere ekonomije i onog materijalnog referirajući ideologiju na nešto zbiljsko i opipljivo. Moment

ekonomskog i materijalnog postao je mjerodavan u uređivanju političkih odnosa, pa tako i ideologijâ i to unatoč svim naporima poput Kantovih i Hegelovih da državni odnosi ostanu unutar sfere teorijskog i idealnog. Inzistiranje i postupno razvijanje ideologijâ baziranih na idealnim odnosima, odnosno dimenzija onoga *sollen*, a što je produkt Kantovog transcendentizma, te imperativ toga stvorio je plodno tlo za nastajanje fašizma i nacional-socijalizma u 20. stoljeću, te daljnjoj eksploataciji filozofskih ideja kao ideoloških simbola.

»Idealističke ideologije« poput takovih, kada su stupale na vlast, odmah su započele s nasilnim propagandama jednostavne retorike, kako bi dovršili procese ideološke asimilacije koja se dosada provodila postupno putem odgoja i obrazovanja. O svim tim pojavnostima govorili smo u dijelu posvećenom ideološkoj indoktrinaciji. Ideološka indoktrinacija po prirodi svojih procesa odgoja utemeljivala je kulture i tradicije koje su bili nusprodukti ideologija u novome vijeku. Max Weber ukazuje na to da se kapitalizam kakvog ga danas poznajemo počeo razvijati tek od razdoblja prvih banaka u Italiji 16. stoljeća. Tako se kapitalistička praksa gomilanja imetka i zarađivanje radi samoga zarađivanja zapravo kao ideologija mogla javiti tek unutar jedne kulture koja je bila sastavljena od ljudi koji su te prakse i takav *etos* prakticirali i posjedovali. Zato, početak *duha* kapitalizma Weber smješta u SAD 18. stoljeća, koje su naseljavali Europljani u potrazi za boljim životom.

Željko Loparić ukazuje nam na važnost tradicija za konstituiranje ideologijâ te se odmiče od konkretnih primjera poput liberalnog-kapitalizma SAD, nacional-socijalizma Njemačke, fašizma Italije i realnog-socijalizma SSSR-a. On govori kako su te ideologije produkti priklanjanja jednoj od triju velikih tradicija Europe: *Fiziocentrizam* kao nasljedstvo vjerovanja u sile i materijalizam, *Logocentrizam* kao nasljedstvo vjerovanja u znanost, *Logos* i zakone propisane razumom, te *Nomocentrizam*, koji se temelji na tradicijama u kojima se ideologiju ravna prema zakonima zadanim od Boga kao zbiljske pojave.

Također, kako Loparić primjećuje velike su ideologije 20.st. zapravo nastale po principu kriterija *isključivosti*, gdje se unutar jedne zajednice, zbog jednog ili drugog razloga, javila potreba za isključivanjem jedne od tih tradicija iz pozicije druge. Na primjer, nacional-socijalisti radili su iz pozicije logocentrizma, kako bi isključili nomocentrističke vrijednosti i ideje iz svoje zajednice, a što im je uspjelo na ideološkoj pozornici uzimajući u obzir rješavanje Židovskog pitanja tj. »konačnog rješenja« (*Endlösung*), od strane do nedavno bezopasnih građana Njemačke. Nacisti su uspjeli manipulirati iskazima Kanta i Hegela, kako je njihova apsolutna dužnost bilo riješiti Židovsko pitanje jer Židovi su bili razlog njihove

bijede i sramote uzrokovane Versaillskim mirom. Tu se mogao vidjeti na djelu još jedan bitan ideološki simbol, simbol identiteta, što će ga fašisti i nacisti iskoristiti u dihotomiji „mi↔oni“. Premda se vjeruje kako su fašizam i nacizam pobijeđeni u Drugom Svjetskom ratu, u 21. stoljeću sve se više prokazuje fašiste u vladama Zapada na ideološkoj pozornici. Fašizacija i fašizam u javnom diskursu postali su širok termin kojime se uvijek pokušava u ideološkom igrokazu delegitimizirati suprostavljena pozicija, a to je došlo do granica apsurdna, jer prijetnja fašizma jest još i te kako realnom. Problem je u tome što se konstantnim prozivanjem gubi očiglednost kod stvarnih fašističkih tendencija u djelovanju suvremenih stranaka i pojedinaca. Umberto Eco, koliko god da je pomogao po pitanju identifikacije suvremenih fašista, toliko je i odmogao, jer njegova teorija jednostavno nema dovoljno precizan kriterij kao što to nam, primjerice, nudi Loparić sa svojim kriterijem isključivosti.

Konačno-što bi to bila ideologija? Postoje dvije perspektive iz kojih možemo promatrati ovaj fenomen. Jedna je nemarksistička (prema hrvatskoj enciklopediji, suvremeno funkcionalistička), prema kojoj svaki usustavljeni niz ideja koji uređuje naše vlastito orijentiranje u svijetu i koji usmjeruje naše praktično djelovanje—jest ideologija. Druga je marksistička perspektiva, prema kojoj je ideologija proizvodnja svijesti čiji je cilj—održavanje dominirajuće klase. Obadvije su teorije istinite i logički valjane, te obadvije mogu poslužiti kao početna točka u promatranju ovoga fenomena. Međutim, ako se kreće iz samo jedne od tih tradicija, čini se da mnogo toga ostaje nedorečenim. Suvremena je funkcionalistička definicija općenitija i sveobuhvatnija, ali je ipak marksistička tradicija uvelike pojasnila ovaj međuodnos ideologije i politike. Kako ne bih ništa relevantno propustio, koristio sam se terminima *ideologije za pojedinca* i *ideologije za politiku*, pri čemu kada kažem 'ideologija' mislim u potpunosti na ideologiju u njenom najopćenitijem smislu, kvalitativno rezerviranom. Sufiksi su nam tu da objasne podrijetlo i krajnju svrhu tih pojedinačnih vidova ideologije. *Ideologiju za pojedinca* možemo stoga shvatiti kao predodžbu svijeta (poput svjetonazora) u koju su inkorporirane ideje kojima se rukovodi naše djelovanje i orijentacija unutar svijeta i zajednice. S druge strane *ideologija za politiku* može biti kao neka predstava čija je svrha promjena naše ideologije za pojedinca ili predodžbe u svrhu djelovanja za interese, sada to ovisi od režima do režima, cjelokupne zajednice ili vladajuće stranke. Ideologija jest svuda oko nas, unatoč neoliberalnom »ideologemu« o »Kraju svih ideologija«.

4. Literatura

1. Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Zagreb: CROATIAPROJEKT, 1999).
2. Algoritam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=1718>>.
3. Aristotel, *Politika* (Zagreb: Globus, 1988).
4. Eco, Umberto. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 2. 7. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17030>>.
5. Edgar Morin, *Odgoj za budućnost* (Zagreb: Educa, 2002).
6. Francis Fukuyama, »Kraj povijesti?« *Politička misao* 27, br. 2 (1990): str. 171-189. URL: <https://hrcak.srce.hr/113403>.
7. Franjo Letić, »Mein Kampf-biblija političke propagande« u: Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Zagreb: CROATIAPROJEKT, 1999).
8. Friedrich Engels, Karl Marx, »Njemačka ideologija« u: Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Kultura Zagreb, 1953).
9. Friedrich Nietzsche, *Volja za moć* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2006).
10. Georg W.F. Hegel, *Fenomenologija duha* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2000).
11. Holodomor, *Encyclopedia Britannica*, May 8, 2022. <https://www.britannica.com/event/Holodomor>.
12. Ideologija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26914>>.
13. Immanuel Kant, *Kritika praktičkog uma* (Zagreb: Naprijed, 1990).
14. Interpelacija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 30. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27661>>.
15. Ivo Frangeš, *Machiavelli i makjavelizam* u: Niccolo Machiavelli, *Vladar* (Zagreb: Fakultet političkih nauka u Zagrebu „Sveučilišna naklada Liber“, 1975).
16. Karl Marx, *Komunistički manifest* (Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2010).
17. Kategorički imperativ. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 7. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30862>>.

18. Knapp, W. F. , Lukacs, . John , Bullock, . Alan and Bullock, . Baron. "Adolf Hitler." Encyclopedia Britannica, May 30, 2022. <https://www.britannica.com/biography/Adolf-Hitler>.
19. Lino Veljak, "Etičke i političke antinomije demokracije." *Filozofska istraživanja* 24, br. 1 (2004): 165-171. <https://hrcak.srce.hr/202952>.
20. Londonski ugovor. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 7. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37085>>.
21. Louis Althusser, *Ideologija i državni ideološki aparati* (Beograd: Karpos, 2009).
22. Makijavelizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 6. 2022. URL <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38259>>.
23. Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma* (Sarajevo: Svjetlost, 1989).
24. Michael Rohlf, »Immanuel Kant« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/kant/>>.
25. Niccolo Machiavelli, *Vladar* (Zagreb: Fakultet političkih nauka u Zagrebu „Sveučilišna naklada Liber“, 1975).
26. Platon, *Država* (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 2002).
27. Politika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 27. 6. 2022. URL:<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49240>>.
28. Pravednost. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. 6. 2022. URL:<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49989>>.
29. Revolucija 1848–49.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 30. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52630>>.
30. Slavoj Žižek, *O nasilju* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2008).
31. Slavoj Žižek, *Sublimni objekt ideologije* (Zagreb: Arkzin d.o.o., 2002).
32. Sublimacija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. 6. 2022. URL: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58580>>.
33. Željko Loparić, *Optuženik Heidegger* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1991).

34. Židovi. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 2. 7. 2022.URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67720>.